Türkiye I
(Bir Devletin Yeniden Doğuşu)

Arnold J. Toynbee

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

Cumhuriyet

Cumhuriyet'in okurlarına armağanıdır.
Ali Sahilmaz.

Levent Şahverdi Arşivi

Nurer UĞURLU başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanmıştır.

Dizgi - Yayımlayan:
Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Baskı: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Aralık 1999

Levent Şahverdi Arşivi

ARNOLD J. TOYNBEE

TÜRKİYE

Bir Devletin Yeniden Doğuşu

I

Çeviren: **Kasım Yargıcı**

Cumhuriyet GAZETESİNİN
OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7
Prof. ARNOLD J. TOYNBEE ÜZERİNE 11
YAZARIN ÖNSÖZÜ 13

BİRİNCİ BÖLÜM
Türkiye ve Batı 15

İKİNCİ BÖLÜM
Eski Osmanlı İmparatorluğu (1299-1774) 27

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Batının Etkisi (1774-1919) 43

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
1908-1918 Bilançosu ve Müttefiklerin
Barış Şartları 73

BEŞİNCİ BÖLÜM
Mustafa Kemal 91

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÖNSÖZ

Birinci Dünya Savaşı Avrupa'da dört büyük imparatorluğun sonunu getirmiştir: Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Alman İmparatorluğu ve Rus İmparatorluğu bu 'büyük kıymet' in kurbanlarıdır. Yıkılan bu imparatorlukların 'enkaz'ından modern Batılı siyasal düşünceye uygun yeni devletler doğmuştur. Türkiye, Almanya, Avusturya ulusal yeknesaklıklar kapsamına girmeyen topraklarını kaybederek birer cumhuriyet olmuşlardır. Rusya ise imparatorluğunu koruyup topraklarını elden kaçırmamak başarısını göstererek bir sosyalist cumhuriyet biçimine girmiştir. Rusya'nın yeni rejiminin çok özel bir durumu olduğu için -buna hiç dokunmadan- öbür üç imparatorluğun aldığı yeni kimliğin dünyada yarattığı tepkiler incelendiğinde en çok sözü edilmeye değer ülkenin Türkiye olduğu görülür.

Dünya için Almanya ve Avusturya, 'Batılı'dır. Batılılar için de kendilerinden olan ülkelerdir. Yüzyıllar boyunca aynı inançları taşımışlar, aynı kültürle yoğrulmuşlar, aynı hareketlere ve benzeri olaylara sahne olmuşlardır. Aralarında çatışmalar meydana gelmişse, bu, inanç ve kültür zıtlaşmasından değil çıkarlar yüzünden olmuştur. Birinde oluşan yenilik -ister teknik, ister ekonomik, ister ideolojik olsun- hemen öbü-

Levent Şahverdi Arşivi

rünce öğrenilmiş, benimsenmiş, derhal uygulanmasa bile, zihinlerde yer etmiş ve tabii görülmeye başlanmıştır. Modern çağın ilk ve en büyük siyasal hareketi olan Fransız Devrimi, Batı'da heyecan yaratmıştır; fakat yadırganmamıştır. Fransız Devrimi'ni oluşturan düşünceler öbür Batı ülkelerinde de aynı zamanda gelişmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanya ve Avusturya imparatorlukları cumhuriyet rejimine geçtikleri zaman kimseyi şaşırtmamışlardır. Yalnız eskinin tantanasını yaşamış olanlar bir "Vah vah!" demekle yetinmişlerdir.

Türk ulusu ise Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntısından bir cumhuriyetle çıkınca dünyadaki tepkiler çok değişik olmuştur. Modern dünyanın uyulması gereken ölçülerini tayin etme durumuna gelmiş Batılılar için Türkler, kendilerinden olmayan insanlardı. Dilleri onlarınkine hiç benzemiyordu, dinleri ayrıydı; aynı kültür içinden yetişmemişlerdi. Değişik gelenekleri vardı. Batı ölçülerinin dışında kalmış oldukları için 'barbar' da sayılabilirlerdi. Doğulu Osmanlı İmparatorluğu'nun içinden Batılı bir cumhuriyetin çıkması, işte bu yüzden dünyada şaşkınlık uyandırmış ve çeşitli tepkilere yol açmıştır. Tepkiler; takdirden şüpheye ve küçümsemeye, kıskançlıktan gıptaya kadar derece derece değişmiştir. Batılıların kimi hayret, kimi takdir, kimi şüphe etmiş; Doğulular ise, kimi kendilerinden olanın öbür tarafa geçmesine kızmış, kimi de aynı şeyi yapamamanın üzüntüsünü duymuştur.

Türk Devrimi için gerek Batı'da, gerek Doğu'da çok mürekkep tüketilmiştir. Fakat bu konuda yayınlananların pek azı gerekeni anlatabilmiştir. Bu pek azın arasında burada çevirisini sunduğumuz eser de bulunmaktadır. Kitabın yazarı ünlü İngiliz tarihçisi Arnold J. Toynbee'dir. Eserin üstünlüğü, bir ta-

Levent Şahverdi Arşivi

rihçinin bilimsel metodu ile yazılmış olmasından geliyor. O zaman henüz genç bir adam ve iki üç yıl öncesine kadar Osmanlı Türklüğüne en büyük düşmanlığı gösteren bir ulusa mensup olmasına rağmen, Genç Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki bu araştırmasını yazarken -pek çok kişinin aksine- hislerden ve önyargılardan uzak kalmayı, ufak tefek bazı yanlışlar bir yana bırakılacak olursa, gerçekleri bir bilim adamının tarafsız gözleri ile görmeyi bilmiştir.

Kitabı okurken siz de şu kanıya varacaksınız; Toynbee, her zaman, her ülkede ve belki her konu için geçerli olan ilkeye sadık kalmıştır: Bu, "Tarihi bilmeyen bugünü anlayamaz" ilkesidir. Nitekim, bu araştırmasının bir bölümünde şöyle demektedir:

"Siyasal değişmenin sürmekte olduğu ülkelerde, şartlar, bir tarihçinin bunları resmedemeyeceği kadar oynaktırlar. Bu durumda tarihçinin yapabileceği en iyi şey bütünü ile aydınlanmış bir gözlemci olarak ve kendini mümkün olduğu kadar her türlü bağlardan sıyırıp tarihin benzer geçmiş olaylarının verdiği bilgi ve tecrübelerin projektörünü günün gelişen olayları üzerine tutmaktır."

Kitap, bu bakımdan, egzotizmden sıyrılıp gerçek Türkiye'yi öğrenmek isteyen yabancılar kadar, hislerden arınıp Türk Devrimi'ni bilimsel açıdan görmek isteyen bizler için de yararlıdır, sanıyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

PROF. ARNOLD J.TOYNBEE ÜZERİNE

DÜNYA iki kampa ayrılmış, dört yıl süren bir büyük savaştan sonra bir taraf yere serilmişti. Fakat çok geçmeden, öldü sanılan ve mirası paylaşılanlardan biri, başkaldırmış ve kendisini düpedüz soymaya gelenlere kafa tutmuştu. Türk ulusu, kurtuluşu için galip tarafla savaşa tutuşmuştu. Bu, bütün dünya için şaşkınlık uyandıran bir olaydı.

Nerede bu tür bir olay olursa oraya gazetecilerin akın etmesi âdettendir. Artık Ankara, İzmir, İstanbul sokaklarında, Sakarya kıyılarında dünyanın dört bucağından gelmiş gazeteciler dolaşıyordu. Bunlar arasında, yıllar sonra adları dünyanın ünlü kişileri sırasına girecek iki genç gazeteci de vardı: Ernest Hemingway ve Arnold J.Toynbee. Birincisi, Amerikalıydı; her Amerikalı gazeteci gibi Avrupa'yı hele Avrupa'nın öbür ucunu hiç tanımıyordu. Olayları yalnız yüzeyden görüyor, kendini bunların heyecanına kaptırıyor; derinine inemiyor, romancılığa 'heveskârlığından' ateş, kan ve gözyaşı edebiyatı yapıyordu.

1889 yılında Londra'da dünyaya gelen Arnold Toynbee de bu tip İngiliz gençlerindendi. Babası da tarihçi olduğu için herkesten çok tarihle doluydu ve konuya daha küçük yaşından itibaren ilgi duymaya başlamıştı. Nitekim tarih öğrenimi yap-

Levent Şahverdi Arşivi

tı ve bunda o kadar başarılı oldu ki, onu 1919'da Londra Üniversitesine tarih profesörü yaptılar. Bu görevde 1924 yılına kadar kaldı ve bu arada -Türk-Yunan Savaşı da dahil- Avrupa'daki ve Yakındoğu'daki birçok önemli olayı yerinde izledi. Bunları yaparken tarih ve başka uluslar hakkındaki bilgilerinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nı yararlandırmaktan da geri kalmadı.

Bizans uygarlığı uzmanı olarak yetişen Toynbee, daha sonra kendini tarih felsefesine verdi. Özellikle uygarlıkların evrimini incelemeye koyuldu. Eski Yunan uygarlığından hareket ederek yaptığı araştırmalar onu bazı sentezlere ulaştırdı ve sonunda ortaya Uygarlıkların Devri teorisi çıktı. Bu teoriye göre; uygarlıklar da doğarlar, gelişirler ve yıkılırlar. Bunların yerini alanlar da aynı devri yaparak yerlerini başkalarına bırakırlar ve bu böyle sürüp gider.

Toynbee'nin başlıca eserleri arasında şunlar bulunmaktadır: "Tarihsel Yunan Düşüncesi, Uygarlığı ve Niteliği" (1924), "Türkiye" (1926), "Sınav Geçiren Uygarlık" (1948), "Dünya ve Batı" (1953). En büyük eseri ise 1934-1961 yılları arasında tamamlamış olduğu 12 ciltlik "Tarihin İncelenmesi"dir. Bunlardan başka gazetelerde, dergilerde yayınlanmış yüzlerce makale, röportaj ve seri röportajı vardır.

Bunlar arasında Turancılık Akımı üzerine yayınlanmış çok önemli yazıları da bulunmaktadır.

Toynbee, Türkiye hakkındaki kitabını yazdıktan sonra birkaç kere daha Türkiye'yi ziyaret etmiş, anlattığı değişmelerin son durumlarını gözden geçirmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Türkiye üzerine böyle bir kitap yazmamı yayınevi 1923 yazında teklif etmişti. O tarihte Ankara'dan henüz dönmüştüm. Daha önce 1921 yılının büyük bir kısmını, Türk-Yunan Savaşı'nı, bir bu yandan, bir öbür yandan inceleyerek geçirmiştim. İngiltere'de bulunduğumda da çoğu zaman Yakındoğu tarihini incelemek ve bu konuda dersler vermekle uğraşıyordum.

Elime kâğıdı kalemi alıp bu konuyu işlemeye, hatta aklımda plânını yapmaya bile vakit bulamadan, beklenmedik bir anda başka bir görev aldım. Bu durumda yayınevi büyük bir anlayış göstererek kitabı teslim tarihini daha geriye attı. Kitaba yeniden döndüğümde aradan epeyi bir süre geçmişti ve bu sürede Türkiye'de yeniden büyük değişiklikler meydana gelmişti. Türkiye'de iken bu değişikliklerin ne kadar büyük bir hızla yer almakta olduğunu gördüğüm için, işe koyulurken, bu süre içinde uğradığım bilgi kaybını, Türkiye'de olayları kendi gözleri ile izleyen birinin yardımı ile gidermek zorunluğunu duydum.

Böyle birini ararken şans karşıma dostum Kenneth P. Kirkwood'u çıkardı. Yıllarca İzmir Koleji'nde tarih dersleri okutmuş bu dostun bu kitaptaki payı benimkinden az değildir. Bu arada Prof. Earle ve Hulusi Hüseyin Bey'e de yardımlarından dolayı teşekkürlerimi bildirmek isterim.

Haziran 1926
Arnold J.TOYNBEE

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE VE BATI

29 Ekim 1923'te, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin bir kararı ile 'doğan' Türkiye Cumhuriyeti, bugünün dünyasında Batı uygarlığının üstünlüğü için dikilmiş bir anıttır. Batı uygarlığımız, bazı çizgiler üzerinde gelişmeseydi -ve ilk dar sınırları dışına taşarak batılı olmayan zihniyetlerdeki daha değişik gelişme biçimlerini etkilemeseydi- 20 Nisan 1924 Anayasası ile donatılmış ve 1925 yılında Türk devlet adamlarının izledikleri politikayla yönetilen bir Türk Cumhuriyeti'nin Anadolu'nun içinden çıkabileceği düşünülemezdi.

Nitekim, bugünün Türkiye'sinde bir yabancı gözlemcinin ilgisini çeken her şeyin temelinin bazı Batılı etkilere kadar izlenebileceğini söylemek bir aşırılık olmayacaktır. Bunlar Batılı etkilerden doğmamış olsalar bile, Batılı etkilere karşı bir tepki olarak ortaya çıkmışlardır. Cumhuriyetin kurucularına, tespit ettikleri sınırlar içinde, Türk bağımsızlığını kurtarmaları imkânını veren Türk Ordusu, Batı (ya da Batılılaşmış) devletlerin istilâ tehdidi karşısında yine Batılı örneklere göre donatılmış ve örgütlendirilmiştir.

Ülkenin ana endüstrisi olan Türk tarımı, başlıca kârını,

Levent Şahverdi Arşivi

ürünlerini Batı pazarlarına ihraç ederek sağlamakta ve faaliyetini Batıdan ithal ettiği tarım araçları ile devam ettirmektedir. Türk devletinin üzerine inşa edildiği siyasal fikir -birbirine kenetlenmiş bir millet, merkezî bir yönetim, bütünüyle egemen bir devlet ve hangi şekilde olursa olsun özerkliklere tahammülsüzlük görüşü- modern Fransa'da biçimlenmiş olan devlet fikrinden alınmıştır.

Son birkaç yıl içinde değişmekte olan Türkiye'deki bütün başka değişikliklerden çok daha hızlı oluşmuş eğitim ve kadının haklarına kavuşması, genel olarak Batının İngilizce konuşan toplumlarındaki kadın hareketlerinden esinlenmiştir ve hatta bunun izlerini, bir dereceye kadar İstanbul'daki tek Amerikan eğitim kuruluşunun doğrudan doğruya yaptığı etkide bulmak mümkündür. Her daldaki Türk eğitimi, Türk edebiyatının şekli ve muhtevası, hatta dildeki evrim (kadın ile erkek arasındaki ilişkilerden sonra bir toplum içinde önde gelen en önemli unsur) bugün, Batı dünyasından gelen akımın inkâr edilmez etkilerini göstermektedir.

Batılılaşma yolundaki bugünkü Türkiye, bu kitabın başlıca konusudur. Kitapta, Türk yaşamının değişik yönleri enine boyuna gözlemlenmekte ve eleştirilmektedir. Fakat, Türkiye'nin Batı dünyasının yörüngesine çekilmesinin anlamı bunun çok derin bir devrim hareketi olduğu görülmedikçe anlaşılamaz. Öyle ki, bir buçuk yüzyıl önce -ister Türk, ister yabancı olsun- en keskin gözlemci bile böyle bir devrimin oluşacağını düşünemezdi.

Osmanlı İmparatorluğu, 1774 yılında Rusya ile yaptığı savaşların en büyüğü ve en felâketlisinden çıktığında Osmanlı toplumunda Batı etkisinin en küçük izi bile yoktu. Siyasal ve toplumsal kuruluşları geleneklerden doğmuş ve Batıdaki-

Levent Şahverdi Arşivi

lerden bütünüyle bağımsız olarak gelişmişler, hatta bazı önemli noktalarda Batı dakilere düşman kesilmişlerdi. Bu kuruluşların o zaman ilk bakışta dağılmaya yüz tutmuş görünmeleri, en keskin gözlemciler tarafından bile, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve belki de Türk milletinin ölmekte olduğu kanısına yol açmıştı.

1774 yılında, imparatorluğun bir yüzelli yıl daha yaşayacağını, paramparça olduktan sonra da bu yıkıntının içinden, Batı milletlerine tek başına karşı duran, onların yaşayış düzenini uygulayarak Batı topluluğuna kendini eşitlik temeline dayanarak kabul ettiren bir Türk milletinin çıkacağını söylemek, çok aşırı bir 'kehanet' olarak görünürdü.

Okuyucuya bu devrimsel değişiklik üzerinde bazı izlenimler verebilmek için -bu izlenimler olmazsa bugünkü Türkiye, ilginçliğinin büyük bir kısmını yitirir ve hemen hemen anlaşılmaz bir duruma gelir- kitabın ilk bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun geriye doğru 1774'e kadar tarihi, 1774 ile 1919 arasında Batı etkisinin meydana getirdiği çalkantılar anlatılmaktadır.

Kitabın ana bölümünde ise 1919-1922 savaşı ve devrimi, sonra da 1923 Lozan Antlaşması'nın ardından biçimlenmekte olan Türkiye ele alınmaktadır. Türkiye'yi, geçmişteki ve bugünkü biçimi ile ortaya koymadan önce, bir buçuk yüzyıl öncesinde Batılıların gözlerine nasıl göründüğünü hatırlatmakta yarar vardır. Arada pek çok olayın geçmiş olmasına rağmen, bugün bile ülkesi ve halkı ile doğrudan doğruya temas etmemiş Batılıların çoğunun kafasındaki 'Türkiye görünüşü' budur.

"Türkiye" deyince, biz Batılıların aklına ne gelmektedir? Çoğumuz için Türkiye, 'halı, tütün, incir ve lületaşından pipo' demektir. Eğer bir iş adamıysak, Türkiye'yi İngiliz malları için

Levent Şahverdi Arşivi

bir pazar olarak görürüz. Her iki durumda da Türkiye ile ilgili düşüncemiz ticarîdir. Fakat hiçbir zaman, ilk düşünce olarak, Türkiye, her yıl İngiltere'nin bir mal gönderdiği ve buna karşılık da bazı egzotik mallar satın aldığı bir yerdir.

"Türkiye" deyince aklımıza gelen ikinci düşünce de coğrafîdir. Bize göre, harita üzerinde Türkiye önemli ticaret yollarının geçtiği ve bazı stratejik noktaların bulunduğu bir bölgedir.

Batı Avrupalı bakımından, Avrupa ile Asya'yı birleştiren iki kara köprüsü vardır. Güneydeki Türkiye, Kuzeydeki ise Rusya'dır. Oysa, Rus köprüsü devamlıdır. Türk köprüsü ise Boğazlar ve Marmara Denizi ile kesilmiştir. Aynı zamanda, bu deniz ve boğazlar, Batı için, Güney Rusya'ya, Kafkasya'ya ve aşağı Tuna havzasına ulaşan önemli ticarî ve stratejik yollardır. Her iki yol -kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan karayolu ile güneybatıdan kuzeydoğuya uzanan deniz yolu- Çanakkale ve İstanbul'da birbirlerini kesmektedirler ve bunun anlamı da, bizim için birkaç tarihî cümle içinde bulunmaktadır: "Boğazlar Sorunu", "Çanakkale Savaşları", "Hindistan Yolu" ve "Bağdat Demiryolu".

Bu değişik fikir çağrışımları üzerinde düşünürsek Türkiye'nin bizim için, Avrupa Sistemi'nin büyük devletlerinin ticarî, ekonomik, siyasal ve askerî faaliyetlerinin bir alanı, bir "no-man's land" olduğunu görürüz. Bu, Batı dünyasının sınırları dışında öyle bir alandır ki, üzerinde Batılılar zaman zaman birbirleriyle tehlikeli bir şekilde çatışmaya düşmekte ya da bir boşluk meydana getirdiğinde, komşu olduğu için, Avrupa'da kurulmuş olan 'nazik kuvvet dengesi'ni bozmaktadır. Başka bir deyimle, Türkiye'ye kendi dünyamız, alışveriş ve coğrafya açısından bakmakta, onu kendi açısından ve insanlık yönünden görmemekteyiz. Üstelik ülkeye kendi adlarını vermiş olan Türkleri bile zihnimizden tamamen çıkarmaktayız.

Levent Şahverdi Arşivi

Bununla beraber, Türkleri tanıdığımızda da onlarla ilgili çok aşırı yargılara varıyoruz. Genellikle İngilizin kafasında Türke takılan sıfat "Konuşmaya lâyık olmayan adam"dır. Bu yaygınlaşmış önyargıya kaçınılmaz bir tepki doğmakta ve bazı İngilizler için de Türk, normal İngilizde bulunmayan bütün erdemleri kendinde toplamış "mükemmel bir centilmen" olmaktadır. Tabii, her iki iddia da aşırıdır ve bunlar Türkleri kendileri gibi insanlar olarak görmeyi başaramayanlardan çıkmaktadır. Bu çabalar Türkleri oldukları gibi görmek için değil, duyguların deşarjı için harcanmaktadır. Yaygın "konuşmaya lâyık olmayan Türk" fikri kendilerini erdemli görmek isteyenlerin duygularını tatmin etmekte, bunun tersi olan "Centilmen Türk" fikri de yaygın bir önyargıya karşı çıkmak isteyenlerinkini okşamaktadır. (Her toplumda, genel yargılara karşı çıkmak arzusunu tatmin etmeyi aramayan bir azınlık vardır.) Fakat her iki taraf da "kötü adam" ya da "kahramanı" gerçekten kendilerinden ayrı yaratıklar gibi ele almaktadır. Çünkü onlar Türkü, kendileri gibi etten ve kandan yapılmış, kötülüğü de, iyiliği de bilen, mutlu olabilen ya da acı çekebilen yaratıklar olarak görememekte, ciddiye alamamaktadırlar.

Bu şartlar içinde, modern Türk tarihinin eğiliminin Batıda yanlış anlaşılmasında şaşılacak bir yan yoktur. Bu yüzden de Batılı gözlemcilerin Türkiye'nin yakın geleceği üzerine yaptıkları 'kehanet'ler hep yanlış çıkmıştır. Son bir buçuk yüzyıl içinde Türk tarihine egemen olan batılılaşma hareketi o kadar yeni ve devrimci olmuştur ki, en keskin ve en yakınlık duyan gözlemci tarafından bile kolayca yanlış anlaşılabilirdi.

Batılı gözlemcilerin Türkiye'ye bakmak için seçtikleri bu durum, insanlık dışı olmasa bile, yanlış anlamayı çok daha kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu, belki pek azımızın farkında ol-

Levent Şahverdi Arşivi

duğumuz bir durumu açıklar. Fakat şurası da bir gerçektir: Geriye doğru daha geniş bir açıdan bakacak geleceğin kuşakları bunu olağanüstü bir 'paradoks' olarak göreceklerdir.

Türkiye'deki, 1914-1918 Büyük Savaşı'ndan beri en yüksek noktasına ulaşan batılılaşma hareketi, modern dünya milletleri arasında Batı uygarlığının gücüne tanıklık etmektedir. Buna rağmen, bu milletlere ilk hareketi veren Batı, görüldüğü gibi, kendi sağ elinin ne yaptığının farkında bile olmamıştır.

Türkiye'nin modern tarihinin ana olayı şudur: Bizimkinden tamamen değişik bir tarihsel geçmiş ve sosyal sistemden hareket eden Türkler, son zamanda insan gücünün izin verdiği bir hızla bizim alanımıza gelmeye başlamışlardır. Fakat Batılı gözlemcilerin çoğu, Türklerin ilerledikleri yönde yanılmışlar ve onlara bu yöne doğru yol gösteren yıldızı görememişlerdir. Bu körlüğün nedeni, Türklerin bu maceralı yola çıktıkları ilk noktaya objektif bir bakış atmakta gösterdikleri başarısızlıktır.

Türklerin tarihsel geçmişleri ile bizimki arasındaki derin farkları gören Batılı gözlemciler, pek ender olarak durup her iki geçmişin de, aynı şekilde, belirli bir insan toplumunun belirli bir çevreye tabii uyumu ile doğduğuna bakabilmişlerdir. Batılı gözlemciler, kendilerine sübjektif olarak ters göründüğü için Türk geçmişinin genellikle 'gayri tabii' olduğuna hükmetmişlerdir. Hemen hemen dinsel olan bu varsayımın etkisi altında, Batılı gözlemciler, gözleri önünde geçen olaylardan yanlış sonuçlar çıkarmışlardır.

Türklerin bizimkinden değişik bir geçmişi olması ve son zamanlarda da bir değişme ve dert devresinden geçmekte olduğu 'vakıa'larına dayanan Batılı gözlemciler, Türkiye'nin bir evrim geçirişini görememişler ve hemen günahlarının Allahın

Levent Şahverdi Arşivi

emrettiği cezayı ödemekte olduğu sonucuna varmışlardır. "Günahın bedeli ölümdür" ve "Avrupa'nın Hasta Adamı" sıfatı takılmış olan Türk, sonu ölüm olan bir hastalığa yakalanmıştır.

Türk'e takılan "Hasta Adam" sıfatının garip bir tarihi vardır. Bu sıfat, Batılı zihnindeki Türk görüntüsünün değişmesine yol açmıştır. 1683'teki İkinci Viyana Kuşatması ile 1774'de imzalanan barış antlaşması sonucu Rusların Karadeniz kıyılarına yerleşmeleri arasında geçen süre içinde Batılıya göre asıl günahkâr kendileriydi; Türkler onları cezalandırmak için Allah'ın bir gazabı olarak üzerlerine salınmıştı. Türkler hakkındaki yeni sıfat, 1853'te St. Petersburg'da Çar I. Nikola tarafından, İngiliz büyükelçisi ile yaptığı bir konuşmada kullanılmıştır.

Çar, "Elimizde hasta bir adam var, çok hasta bir adam... Her an ellerinizde ölebilir..." demişti. O günden itibaren hasta adamın her an ölmesi, komşuları -bazıları sevinç, bazıları da endişe içinde- ve herkes tarafından hiçbir kurtuluş ümidi kalmadığı düşünülerek beklenmiştir. Ölüm 1876'da, 1912'de ve tam bir güven içinde de 1914 yılında beklenmiştir. Ve Türkler sağlık ve güçlerinin yerinde olduğunu 'muzaffer' Müttefiklere Lozan Barış antlaşmasını imzalatarak ispatlamıştır. Buna karşılık yine de Türkün sinsi bir hastalıktan öleceğine kesinlikle inanılmıştır. Kimi Türkiye'nin üç kuşak içinde frengiden kırılıp yok olacağını, kimi Türkün söküğünü dikmekten, lokomotiflerini işletmekten 'âciz' olduğunu ve -yabancı azınlıklar da ülkeden atıldığına göre- ekonomik ehliyetsizlik içinde boğulup gideceğini ileri sürmüştür. Bu "Hasta Adam" teorisinde inat edilmesi, Batının Türkiye karşısındaki tutumunun ne kadar çok önyargılara dayandığını, objektif vakıalara ne kadar az önem verildiğini -olayların da ispatladığı gibi- en güçlü bir şekilde göstermektedir. Bu kitabı yazarken Çar Nikola'nın

Levent Şahverdi Arşivi

Türkler için "Hasta Adam" sıfatını kullanması üzerinden aşağı yukarı 73 yıl geçmiştir (1). Bugün Çarlık yalnız St. Petersburg'dan değil, Rusya'dan da kalkmıştır. Ama "Hasta Türk", yatağını yorganını İstanbul'dan toplayıp Ankara'ya gitmiştir ve görüldüğü gibi bu hava değişimi ona pek yaramaktadır.

Böylece, Türk, Türkün ne olacağı konusunda Batının kendi zihninde yarattığı görüntüye bir türlü uymayarak Batılıyı hep şaşırtmıştır. İki toplumun kişileri teker teker karşı karşıya geldikleri ender zamanlarda da bu şaşkınlık çok daha büyük olmuştur. Batılıya, Türkün Hint-Avrupa dillerinden birini konuşacak yerde garip bir Turan dili konuştuğu, Lâtin harfleri ile soldan sağa doğru yazacak yerde, Arap harfleri ile sağdan sola doğru yazdığı ve Hristiyan olmak yerine Müslüman olduğu öğretilmiştir. Aklı bunlarla doldurulmuş bulunan Batılı, yassı burunlu, kayış gibi derili, çekik gözlü, nallarının bastığı yerde ot bitmeyen ata binmiş bir yaban adamı ya da başında kubbe kadar büyük bir sarıkla sırtında çadır kadar büyük bir kaftan bulunan; peşine taktığı bir sürü peçeli kadın ile sakalını uçura uçura dolaşan bir insan azmanı ile karşılaşmayı beklemektedir. Batılı hiçbir zaman, kendi dinlerinden olan Macarlar ve Finliler gibi ulusların da Turan dilleri konuştuklarını, Arap yazısının çok eski ve güçlü bir yazı olduğunu, din bakımından Müslümanlığın tek Tanrı tanıdığını, Kalvinistler gibi kadere inandığını, Protestanlar gibi Kur'an'ın aynen uygulanmasını istediğini düşünmemektedir. Bunun sonucunda Batılı, Türk diye beyaz tenli, kendi gibi giyinen, Fransızcayı İngilizler ve Amerikalılardan çok daha iyi konuşan, yakışıklı görünüşlü bir Avrupa tipi ile karşılaşınca şok geçirmektedir.

(1) Toynbee'nin bu kitabının ilk yayınlanış tarihi 1924'dür.

Levent Şahverdi Arşivi

Elbette bu kitabı okuyanların çoğu Mustafa Kemal'in fotoğraflarını görmüşler ve her halde Türkiye Cumhurbaşkanının görünüş bakımından ulusunu temsil edip etmediğini düşünmüşlerdir. Bu sorunun cevabı olumludur. Sarışın, gri gözlü, açık tenli, düz burunlu "Alpli" ya da "Kuzeyli" tipi belki de Türkler arasında esmer "Akdenizli" tipinden daha yaygındır ve bugün Türkiye'de pek az olan "Moğol" tipinden de uzaktır. "Moğol" tipine Anadolu'nun çok içerlerinde rastlanmaktadır. Türkiye'de kıyılardan içerlere doğru yolculuk eden ve sözgelişi, İzmir'den Afyonkarahisar'a giden bir yabancı, ırk farkları bakımından Avrupa'da Riviera'dan Normandiya'ya ya da Bavyera'ya giden bir yolcudan daha değişik izlenimler edinmektedir.

Türkiye'de bir yolcu batı kıyısından Anadolu'nun içerlerine doğru ilerledikçe fizik görünüş daha açık renklere doğru değişmektedir. Yani, yolcu sanki Orta Asya'ya doğru değil de Kuzey Avrupa'ya gidiyormuş gibi bir izlenim edinecektir.

Eski Osmanlı İmparatorluğu'nda egemen yönetici sınıfındaki Türklerde, belki Orta Avrupa'dan, Rusya'dan ve Kafkaslardan Slavların ithal edilmiş olmalarının etkisi görülebilir. Fakat bugünkü Türk halkının çoğunluğu doğrudan doğruya ve daha sonradan Türkleşmiş olan, eski Anadolu halklarından, Etiler, Frikyalılar ve Bizanslılardan gelmektedir. Bugüne kadar elde ettiğimiz bilgilere göre, ırk değişimi çok derin olmamıştır. Bugünkü Türk ulusunda görülen fizik nitelikler Milâttan önce onbirinci ve hatta onaltıncı yüzyıllarda da egemen tipleri meydana getirmekteydi. Daha sonraki Osmanlı toplumunun çekirdeğini teşkil eden ve Orta Asya steplerinden kalkıp Kuzeybatı Anadolu'ya yerleşen Türkler de görünüşleri bakımından saf Moğol tipinde değillerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Orta Asya steplerinin göçebeleri yalnız Moğollardan değil, bunların etrafında bulunan her türlü tiplerden meydana gelmişlerdir ve tarihin başlangıcında, dünyanın bu bölgesinde "Nordik" (Kuzeyli) tipinin Çin sınırlarına kadar daha hâkim bir tip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Türklerin değişik tiplerdeki atalarının bugünkü karışmış Türklerde görülen tiplerden daha değişik olduklarını ortaya koyacak bir delil yoktur ve şüphesiz Türkler, kütle olarak "Beyaz Irk"a mensup bulunmaktadırlar.

Şurasını da belirtmek gerekir; fizik görünüş sorunu, sanıldığından daha az önemlidir. Yaygın bir inanca göre "Beyaz Irk" ve Batı toplumu birbirinin aynıdır. Yani, bütün Batılılar beyazdır ve bütün beyaz insanlar da Batı uygarlığının çocuklarıdır. Gerçekte bu, tam bir yanılmadır. Yeni dünyada, sözgelişi, Amerika Birleşik Devletleri'nde İngilizce konuşan, Protestan Kilisesinin Metodist kolundan zenciler; Meksika ve Brezilya'da, dinleri Katolik, dilleri Lâtinceye dayanan renkli insanlar vardır ve bunlar kültür bakımından Batılıdırlar. Buna karşılık, eski dünyada, batı kültürü dışında olan değişik beyaz uluslar vardır ve her zaman da olmuştur. Bugünün eski dünyasında, Rifîler, Kürtler ve daha iyi bir örnek olarak, Hindistan'ın kuzeybatı sınırındaki halklar ya da Japonya'nın kuzeyindeki Ainular gibi toplumsal şartları atalarımızın onsekiz yüzyıl öncesinin şartlarına benzer beyaz barbarlar bulunduğu gibi, Ruslar ve İranlılar gibi Batı uygarlığından olmayan fakat uygar beyazlar da vardır.

Bunların yanı sıra, bir uygarlığı bir kenara bırakıp başka bir uygarlığa geçmeye çalışan Türkler gibi beyazlar da bulunmaktadır. Kitabınız bunları ele almaktadır.

Ne kadar gariptir; Türkler beyaz insanlar olmakla beraber,

Levent Şahverdi Arşivi

başka renkteki insanları eşit görmeyi reddeden Batı dünyasının Protestan beyazlarından, özellikle bunların İngilizce konuşanlarından aksi bir tutum içindedirler. Bu bakımdan, Türkler Batı toplumunun Lâtin asıllı üyelerine benzemektedirler. Fransız ordusunda olduğu gibi, Türk ordusunda da renkli bir subayın beyazlara komuta ettiğini görmek, bir anormallik değildir. Türkler arasındaki bu ırk hoşgörüsü eski bir İslâm geleneğidir ve Batılılaşma dalgasının bu geleneği ortadan kaldırması da pek muhtemeldir. Fakat Türkler, Batı uygarlığını Amerikan biçimi ile değil de, Fransız biçimi ile kabul ettiklerinden, bırakmakta oldukları uygarlığın en üstün taraflarından biri olan bu hoşgörüyü tam kaybetmeyecekleri konusunda yine de ümit vardır.

Türkiye ve Türkler hakkındaki bugünkü Batı inanışlarının değiştirilmesi gerektiği üzerinde bir hayli söz söyledik. Şimdi bunun neden böyle olduğunu anlatalım: Nedeni şudur, Batılı gözlemcilerin çoğu Türkiye'ye dışardan, Batı dünyasına yaslanmış bir anormal şişkinlik gibi bakmaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye çözümlenmesi imkânsız bir sınır olarak görünmektedir. Bu kitabın geri kalan kısmında, kendimizi bu Batı açısının dışına çıkarmaya çalışacağız ve ayaklarımıza Türk ayakkabılarını (daha doğrusu giyip çıkarması bizim çizmelerimizden çok daha kolay olan Türk pabuçlarını) giyip, dünyaya Türklerin gözü ile bakacağız. Bunu başarabildiğimiz takdirde, yalnız Türkleri daha iyi anlamakla kalmış olmayacağız; kendi uygarlığımızı da yeni bir ışık altında göreceğiz. O zaman Batı, gözlerimizde, Rusların, Çinlilerin, Türklerin, Hinduların gördükleri gibi canlanacaktır. O zaman karşımıza, bir dev enerjisine sahip, etkileyici bir yabancı güç ve inkâr edilemiyecek hatta hayret verici bir varlık olarak çıkacaktır.

Bu arada, "Hasta Adam" olmakla beraber, Türklerin has-

Levent Şahverdi Arşivi

talığının hiçbir zaman öldürücü olmadığını da ortaya çıkaracağız.

Çar Nikola, teşhisinin bu ikinci ve daha heyecan verici kısmında çok ileri gitmiştir. Çünkü hastalığın belirtilerinin anlamını kavrayamamıştır. Tabiat bilgisi olmayan bir kişi, derisini değiştiren bir yılan gördüğünde, hayvanın derisini kaybettiği için bir zamansama tekrar eski durumuna geçeceğine inanmaz. Bu inancına bir gerekçe olarak da, bir insanın ya da başka bir memeli hayvanın, derisi yüzülmek talihsizliğine uğradığında da yaşadığının hiç görülmediğini söyler. Evet, bir panterin postundaki benekleri ve bir Habeş'in derisinin rengini değiştiremeyeceği kanısı doğrudur. Fakat tabiat meraklısı kişi daha derin bir inceleme yapmış olsaydı, yılanın her ikisini de yapmasının çok tabii bir olay olduğunu öğrenirdi. Elbette deri değiştirmek yılan için de güç ve rahatsız edici bir iştir. Bir süre için dış etkilere açık kalmakta, hayatı, sadece düşmanlarının merhametine bağlı kalmak tehlikesine düşmektedir. Bu arada, şahinlerin ve kargaların elinden kurtulabilmişse; yalnız sağlığına yeniden kavuşmakla kalmamakta ve zehiri daha da güçlenerek yeni bir gençlik elde etmektedir.

Bunun en yeni örneği Türklerdir ve onlar için "Hasta Adam" yerine "Deri değiştiren yaratık" demek, durumları için çok daha uygun düşmektedir.

Bu kitabın amacı, yeni derileri altında Türkleri daha iyi anlatabilmektir. Türkleri daha iyi anlayabilmek için de onun geçmişte ve şimdi ne olduğunu; ayrıca eski derisini nasıl atıp yenisini yine nasıl sırtına geçirdiğini incelememiz gerekmektedir. Kitabın bundan sonraki bölümlerinde, yeni Türkiye'nin derinliğine bir incelemesine geçmeden önce eski Osmanlı İmparatorluğu'nu ve son bir buçuk yüzyıldır süregelen bu deri değiştirme olayını ele alacağız.

Levent Şahverdi Arşivi

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ OSMANLI İMPARATORLUĞU (1299-1774)

Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumları özellikle iki kaynaktan gelmektedir: Birincisi, Orta Asya steplerinin hayvancılıkla geçinen göçebe toplumları uygarlığı, ikincisi de İslâm uygarlığıdır. Moğollar önünden kaçan birkaç yüz göçebe, Anadolu yaylasının kuzeybatı ucunda ve onüçüncü yüzyılda Osmanlı Devleti'nin temellerini atmışlardır. Yurtlarından sürülmüş olan bu göçebeler, Seyhun ve Ceyhun havzasından çıkıp Anadolu'nun kuzeydoğu kanadından girerek İslâm dünyasının öbür ucundaki yeni yurtlarına gidinceye kadar süren uzun geçiş döneminde, o zamanların Marmara denizi kıyılarında Bizans uygarlığı ile yanyana yaşayan İslâm uygarlığının etkisi altında kalmışlardır. Osmanlıların kurdukları ve bütün Ortadoğuya yaydıkları yeni toplumun dayandığı iki unsurdan biri, Batı için bütünüyle yabancıydı. İkinci unsur ile de sadece geçici bir süre, o da daha çok düşmanca bir biçimde ilişki kurmuştu.

Orta Asya'nın özel şartlarının kurulmasına yol açan kurumlar (bunlar Osmanlılar tarafından yeni aşama şartlarına uydurulmuşlar ve sonra sistemlerinin en başta gelen özellikle-

Levent Şahverdi Arşivi

rinden olmuşlardır) Batı dünyasında hiçbir zaman yerleşememişlerdir. Daha önce Batıya gelmiş olan Hunlar, Moğollar gibi göçebeler, Macarlarda olduğu gibi, kendi etkilerinin izlerini bırakmadan yeni çevrelerinin şartları içinde erimişlerdir. Osmanlı toplumunun ikinci unsuru olan İslâm da -isteyerek- Batı Hristiyanlığına yabancı kalmıştır.

İslâm'ın, son aşaması olduğu eski Ortadoğu uygarlığı ile eski Yunan-Roma uygarlığından doğan modern Batı uygarlığı arasında, zaman zaman karşılıklı etkilenmeler olduğu doğrudur. Ortadoğunun Büyük İskender tarafından fethi, sonunda Yunan-Roma dünyasının Doğu Hristiyanlığınca kültür yönünden fethedilmesine yol açmıştır. İfadesini artık İslâm'da bulan Doğu da, eski topraklarını silâh gücü ile yeniden ele geçirdiğinde Yunan bilim ve felsefesinin manevî etkisi altına girmiştir.

Bundan sonra bu fethin meyveleri İslâm kanallarından Batı'nın genç toplumuna geçmiştir. Bu karşılıklı alışverişin büyük önemi vardır. İki toplum arasındaki düşmanlık, bir tarafın İslâmlığı, öbür tarafın Hristiyanlığı kabul etmesinden sonra süregelen uzun mücadelelerin tabii bir sonucu olmakla beraber, bu düşmanlıkla alışverişler, birbirinin içine girmelerden ötürü daha da artmıştır. Her iki toplumda bulunan ortak unsur, tarafların birbirlerini doğru yoldan ayrılmakla suçlamalarına yol açmıştır.

Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun bu iki kültürel kökü, Batı toprağından doğmuş yeni toplumlara yabancı kalınması, hatta düşman olunması sonucunu vermiştir. Osmanlı kurumlarının bu Batılı olmayan, hatta Batı düşmanı karakteri, bunlar incelendikçe daha iyi bir biçimde görülecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu kurumlarda göçebelik çok daha belirlidir ve bu unsurun anlaşılması bazı önyargılar yüzünden güç olmaktadır. Yerleşmiş uluslarda yaygın ve çok defa yanlış olan bir inanca göre, göçebe hayat ilkel bir hayattır. Bu inancın gerçekle hiçbir ilgisi yoktur. Steplerin hayvancılıkla geçinen toplumları, avcılıkla geçinenlerin ya da tarım yapanların tutunamayacakları bir fiziksel çevre içinde yaşamalarını sürdürmektedirler ve bunu başarmak için de çok karışık ve sıkı bir uygulamayı gerçekleştirmektedirler. Nitekim, insanın ilerlemek için geçebileceği yollardan biri olan göçebe yaşamının zayıf noktası, ilkel bir seviyenin üstüne çıkamamak değil; aksine, çok karışık bir sosyal örgütlenme ile, belli bir çevrede tam bir denge sağlamaktır. Böyle bir denge, dengesizlik unsurunu ortadan kaldırmakta ve daha iyiye ya da kötüye doğru değişmelere kapıyı kapamaktadır. Gerçekte, göçebeler insan ailesinin karıncalarıyla arılarıdır. Arı kovanında ya da karınca yuvasında olduğu gibi göçebe toplumlarda da toplumu meydana getiren değişik tipteki bireyler, bütün faaliyetlerinde sıkı bir askerî disiplinle "koordine" edilmişlerdir ve bütün hareketlerinde stratejik bir plâna uymaktadırlar. Steplerde hayat ancak çobanlar, hayvanlar ve köpek, deve, at gibi eğitilmiş hayvanlar arasında kurulan ilişkilerin tam işlemesi ile sürdürülebilir. Çobanların hayvanlarını kontrol edebilmeleri için eğitilmiş hayvanların bunlara hizmet etmeleri gerekmektedir. Toplum, sayı üstünlüğünü dorukta tutabilmek için değişik mevsimlerde, değişik yerlerde otlakların gelişmelerinin azamisine ulaşmalarını izlemek zorundadır. Otlak aramak için yapılan yer değiştirmeler çok önceden plânlanmıştır ve bunları bulmak için önderlerin çok ehliyetli ve tecrübeli olmaları gerekmekte-

Levent Şahverdi Arşivi

dir. Tıpkı bir ordu komutanının kuvvetlerinin hareketini plânlaması gibi. Hareket, genellikle bazan binlerce kilometre uzunluğunda yıllık bir yörüngeyi izlemektedir. Bu, başıboş bir dolaşma değil, ritmik bir harekettir. Aynı hareketlere ileri yerleşmiş toplumlarda da rastlanmaktadır. Sözgelişi, İtalyan işçilerinin gemilere binip Arjantin ve kuzey ülkelerine ürün kaldırmaya gitmeleri ya da Batı'nın büyük şehirlerindeki banliyölerde oturan işçi ve memurların her gün şehrin merkezine akın etmeleri gibi. Göçebelik çok gelişmiş ve çok sıkı örgütlenmiş bir hayat şeklidir. Daha ileri aşamalar yapabilmek bakımından sonu karanlık bir yol gibi görünmesine karşılık, tabii çevresi içinde en ekonomik yaşama biçimidir.

İklim midir, yoksa başka birşey mi, sebebi hâlâ karanlık olan bu esrarlı ve ritmik hareketler, birdenbire alışılmış yıllık yörüngesinden çıkıp göçebe bir toplumu steplerden yerleşmiş bir toplumun topraklarına atınca ortalık karışmaktadır. Göçebe, bundan sonra fetihlere başlamaktadır. Steplerde yaşamını sürdürmek için geliştirmiş olduğu disiplin ve örgütçülük onu, önünde durulmaz bir kuvvet haline getirmiştir. İlk başta, kendi şartlarına yabancı bir çevre içinde tarımcı ve tüccar toplumlara savaş açmakta ve bunları egemenliği altına almaktadır. Bu yabancı çevre içinde, göçebenin enerjisi, daha sonraları sürüleri yönetmekten bir imparatorluğu yönetmeye dönmektedir. Ayrıca bütün insanların yaptıkları gibi, karşılaştığı bu yeni problemi geçmişte edindiği tecrübeleri uygulayarak çözmeye çalışmaktadır. Kendisini hâlâ bir çoban olarak görmektedir, ama bu defa hayvanların değil, insanların çobanı olarak. Koyunlarla sığırlardan daha yumuşak başlı olan bu insan sürülerini kontrol altında tutabilmek için de önceleri köpekleri son-

Levent Şahverdi Arşivi

ra develerle atları eğitmesi gibi, insanlar arasından seçtiği "çoban köpekleri"ni yetiştirmektedir. Kendisine yardım edecek bu tür insanları yetiştirmek için de vaktiyle atalarının yardımcı hayvanları yetiştirmede harcadıklarından daha çoğunu tüketmekte ve dolayısıyla daha büyük fedakârlıklarda bulunmaktadır (1).

Bilinen bütün göçebe imparatorluklarında uygulanan sistem bu olmuştur ve Osmanlılar bunu kendilerinden öncekiler ve çağdaşlarından çok daha etkili bir biçimde uygulamışlardır. Bunun nedeni, belki de, kendilerinin küçük bir azınlık teşkil etmeleri, egemenlikleri altına aldıkları ulusların çok zeki ve çok daha uygar olmaları ve böyle bir ortam içinde korunmak amacıyla daha büyük çabalar harcamalarıdır.

Bunun yanı sıra, göçebe imparatorluğu sistemi, en gelişmiş biçiminde bile, bünyesinde kendi çürümesinin tohumlarını taşımaktadır. Çünkü bu sistem iki yönden tabiata aykırıdır. Birincisi, steplere özgü bir yaşama biçimini, -bu biçim çevre içinde en ekonomik olanı ve tek yaşama imkânını verenidirkırlar ve şehirler dünyasına yerleştirmeye çalışmak teşebbüsüdür. Oysa bu biçim, yeni çevre içinde ekonomik değildir ve hem gelişmiş, hem de kendi kendine yeter hale gelmiş toplumu çok önceleri geçirmiş olduğu bir döneme geri çevirmek demektir.

İkincisi, insanlarla ilişkilerde, hayvanlarla olan ilişkileri örnek alıp bunları insanlara kütle halinde uygulama teşebbüsüdür. İnsan tabiatı böyle bir tutuma er ya da geç başkaldıracaktır. Nitekim dört yüzyıl sonra (1373- 1774) Osmanlı İm-

(1) Bunlara Arapça reaya denmektedir. Bu sözcük Arabistan'da imparatorluklar kurmuş Orta Asyalı ve Moğol göçebelerden alınmıştır. Giderek de Hindistan Moğollarından İngilizceye geçmiştir ve bugün İngilizcede kullanılan "ryot" sözcüğü de buradan gelmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

paratorluğu'nun çökmesi başlamıştır. Buna rağmen benzerlerinden çok daha bilimsel bir biçimde kurulmuş olmasından ötürü kadere daha uzun bir süre karşı koyabilmiş, Hun, Avar, Moğol ve Hint- Moğol imparatorluklarına göre dağılmaya karşı daha çok azimle savaşmıştır.

Kısacası, göçebe imparatorluklarının metodu, yerleşmiş uyruklarının çoğunluğuna "insan sürüleri" muamelesi yapmaktır. Bunlar zaman zaman "sağılır", "kırkılır" ve en küçük bir itaatsizlik belirtisi gösterdiklerinde de amansız bir baskı altına alınırlar. Bunun dışında kendi hayatlarını yaşamaya bırakılırlar. Bunların kontrolu da, gerek savaş esirleri arasından seçilmiş, gerek esir tüccarlarınca sağlanmış ve gerekse sürü yetiştirmek için -bir kuzunun koyundan, bir buzağının inekten ayrılması gibi- zaman zaman çekilip alınmış çocuklardan meydana gelme bir seçme "çoban köpekleri" aracılığı ile yürütülür.

Osmanlı sisteminde "çoban köpekleri", "insan sürüsü"nden bilerek ve her bakımdan bütünüyle ayrı tutulmuşlardır. Bunlar toplumun pasif üyeleri değil, devletin gerçek gücü olmuşlardır. Aynı zamanda da, üzerlerine düşeni yaptıkları sürece kendi hayatlarını yaşamalarına izin verilmesine rağmen, sıkı ve şaşmaz bir disiplin altında tutulmuş; sorumlulukları arttıkça da benliklerine daha az sahip olmaları sağlanmıştır. Mesleklerinin başından sonuna kadar, paşa, vezir olduktan sonra onlara, kendilerinin, karılarının ve çocuklarının ve sahip oldukları her şeyin devlete ait olduğu sürekli ve çıraklık devirlerindekinden de daha çok hatırlatılmıştır.

Göçebe imparatorluklarının çoğunda devlet demek otokratik bir hükümdar anlamına gelmektedir. Bu yüzden ölümlerinden sonra bütün mallar efendiye geçer. Efendi isterse, ben-

Levent Şahverdi Arşivi

desini mevkiinden uzaklaştırarak istediği zaman malına, mülküne ve hatta hayatına el koyabilir. Bununla beraber, hayvan benzerinin aksine, "Çoban köpeği" efendisi ile aynı cinsten olduğu için göçebe imparatorluklarının çoğunda, hükümdar ailesi ile bunun gücünün dayanmakta olduğu bendelerin birbirlerine karışması eğilimi ortaya çıkmaktadır. Sözgelişi, Mısır'da Memlûk (Arapçada bu sözcük mülk parçaları anlamına gelmektedir) adı verilen esir bendeler, Selâhattin Eyyubi'nin mirasçılarının elinden iktidarı almışlardır. Böylece 1250'den 1811'e kadar Mısır, önce esirden efendilerinin yerini alan, sonra bunların esirlerinin efendilerine hâkim olarak yeni efendiler haline gelmelerine dayanan bir sistemle yönetilmiştir.

Yine Ortaçağ Hindistanı'nda, Orta Doğuda olduğu gibi İslâmlığın eski göçebeler arasında yayılması üzerine Delhi'de 82 yıl süre ile (1206-1287) bir dizi "esir kırallar" görüyoruz. Taht, babadan oğula değil, efendiden esire geçmiştir.

Savaşlarda esir düşen ya da esir tüccarlarından satın alınan çocuklar sıkı bir eğitimden geçirilip tahta oturmaya lâyık olduklarını ispat edebildikleri takdirde kral olabilmekteydiler.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise, devlete ve toplumun hâkim unsuruna adını vermiş olan kurucunun torunları, 1922 yılına kadar tahtı başkalarına vermemişlerdir. Fakat XV. yüzyılın başlarından beri Osmanlı sultanları meşrû evlilikler yapmayı bırakmışlar ve yalnız erkek esirler gibi elde edilmiş, seçilmiş ve yetiştirilmiş "cariye"lerden çocuk sahibi olmuşlardır. Böylece esirlik müessesesinin Sultan Mahmut II. (1808-1839) tarafından kaldırılmasına kadar Osmanlı İmparatorluğu hükümdarlarının kendileri de birer esir, daha doğrusu, ana tarafından, babalarının esirlerinin çocukları olmuşlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sistem, Sultan Mehmet II.'nin neden mirasçılarına tahta çıktıkları zaman erkek kardeşlerini öldürmelerini salık vermiş olduğunu çok iyi anlatmaktadır. Hükümdar ailesi de, esir bendeleri ve onların altındaki "insan sürüsü" gibi ehlileştirilmiş hayvanlar örneğine göre muamele görmüştür. İşe yaramayanlar -nesli devam ettirecek en sıhhatli ve güzel kedi yavrusunun seçildikten sonra diğerlerinin suya batırılıp boğulmaları gibi ortadan kaldırılmalıydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sağlamlığı, düzenli çalışması; saray bahçıvanından sultanın kendisine kadar, Hristiyan bendelerin eğitimine dayanmıştır. Savaşlarda esir düşmüş ya da bu sistemden geçmiş, sonra Batı'ya kaçmış Hristiyan çocuklarından bu eğitim sistemiyle ilgili ilk elden bilgilere sahip bulunuyoruz. Bu bilgileri bizlere sağlayanlardan biri Schiltberger adındaki bir Alman gencidir. Schiltberger, 1397 yılında Niğbolu savaşında esir düşmüş, Enderun'a alınmış ve 1402'de Ankara Savaşı'nda Osmanlı ordusu saflarında Timur'a karşı savaşırken bir kere daha esir düşmüştü. Orta Asya'ya götürülen Schiltberger fidyesini ödeyerek bir süre sonra esaretten kurtulmuş ve Almanya'ya dönüp başından geçenleri yazmıştı.

Sistemin yüz yıl sonraki durumu da Cenovalı Menavino tarafından anlatılmıştır. Eski esirlerin kalemlerinden öğrenilmiş bilgiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun, çağında, yönetim ve savaş sanatlarında neden dünyanın en güçlü devleti olduğunu göstermektedir. Bu sistem ve Osmanlı kurumları yüzyıllar boyunca Batı için bütünüyle yabancı kalmıştır.

Yukarda sözünü ettiğimiz değişik yollardan sağlanan devşirme çocuklar ya da gençler önce üç dört yıl için iç Anado-

Levent Şahverdi Arşivi

lu'ya gönderilmekte, orada Türkçe'yi öğrenmekte ve ağır işler görerek beden sağlamlığı kazanmaktaydılar. Sonra bu gençler başkentteki "depolara" sevkedilmekteydiler. Buralarda içlerinden bir ayıklama yapılmakta, kimi saray bostancılığına, kimi donanmaya, kimi de özel kişilerin yanına verilmekteydi. Bu iki kademenin ardından en uygun olanlar da Yeniçeri ocaklarına atanmaktaydı. İmparatorluğun çökmeye yüz tutmasına kadar bu ünlü piyadelerin sayısı 12.000 olarak sınırlandırılmıştı.

Yeniçeriler, Batı'da gerçekten lâyık oldukları ünlerine rağmen, tam anlamıyla sistemin "elitleri" değillerdi.

Devşirmeler (Eflâtun'un düşsel Cumhuriyetindeki "çoban köpekleri" gibi) savaşçı ve yönetici olarak ikiye ayrılmaktaydılar. Yönetici olacak adaylar işin en başında seçilmekte, Anadolu'ya gönderilecek yerde Edirne, İstanbul ve çevredeki bazı şehirlerde bulunan yatılı okullarda on iki yıl süreli bir eğitimden geçirilmekteydiler. Adaylar, bu okullarda edebiyat (Türkçe, Arapça ve Farsça), İslâm dini ve felsefesi, savaş sanatı ve ayrıca bir meslek öğrenmekteydiler. Okulu bitirdikten sonra da, pratik eğitim olarak sarayda küçük görevlere atanıyorlardı. Görevleri büyüdükçe sultan'ın şahsına daha çok yaklaşıyorlar, sultana yaklaştıkça da görevleri büyüyordu. 25 yaşına gelince her biri sultan ile görüştürülüyordu. Sultan bunlara birer at ve donatımını veriyor, bunun ardından da yeni bir seçme yapılıyordu. Yeteneklerine göre; kimi sultanın maiyetinde sipahi olarak kalıyor, sayıları daha az olan kimine de sorumluluğu bulunan görevler veriliyordu. Artık bu sonuncular için beylerbeyi, vezir ve hatta sadrazam olma yollarıaçılıyordu.

Bu hayret verici eğitim sisteminin yürütüldüğü ilkeler

Levent Şahverdi Arşivi

hiç şaşmayan bir uygulamaya dayanıyordu: Bilimsel bir seçme, görevlerin taksimi, amansız bir disiplin ve rekabet. Bu sonucu unsur, eğitimin her safhasında yalnız daha yüksek bir mevkie gelmek imkânı değil (son hedef sadrazam olmaktı) aynı zamanda maddî çıkardan da meydana gelmişti. Görev mevkii yükseldikçe maddî gelir de artıyordu. Devşirmeler, çıraklık devresinde bile ücret alıyorlardı. Adaylar zorla Müslüman yapılmıyorlardı. Eğitim devresi süresinde çevrenin bilinçaltına yaptığı etkiyle -ve belki de yaşları ilerledikçe çıkarlarının nerede olduğunu görmelerinin etkisi ile- kendiliklerinden Müslümanlığı kabul ediyorlardı. Bununla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski Hristiyan yöneticileri, çocukluklarında ayrılmış oldukları aileleri ile bazan -sultanın hizmetinde bulundukları bütün süre boyunca- ilişkilerini sürdürebiliyorlardı. Sözgelişi, Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında üçüncü vezir olan Arnavutluklu Ayaz Paşa, Avlona'da bir manastıra girmiş olan köylü annesine her yıl para göndermekteydi. Hayata Sırbistan'daki bir kilisede hizmetle atılmış olan Sokollu, Sultan Süleyman'ın saltanatının son devrinde vezir olduktan sonra Makarios adındaki bir yakınının yararına Peç'te bir Sırp Patrikliği kurdurmuştu.

Bütün bu sistemin kilit noktasını, sultanın özgür Müslüman tebaasının bu görevlere alınmaması kuralı teşkil ediyordu. Saray hizmeti, yalnız Müslüman olmayan kimselere açıktı. Bunların çocukları ise özgür Müslümanlar sınıfında yerlerini alıyorlardı ama bu kez de, sınıflarına uygulanan kural gereğince babalarının mesleğini kendi kişiliklerinde sürdüremiyorlardı. Bu kural, imparatorluğun kaderinin ellerine bırakıldığı kişilerin yeteneklerine göre seçilmelerini; sıkı bir eğitim-

Levent Şahverdi Arşivi

den geçmelerini, bu yetenek ve eğitimin açtığı iktidarın, kendilerini yaratan ve "bende" olarak kalmalarını isteyen hanedana rakip aileler haline gelmemelerini sağlıyordu.

Tabii bu, yine insan tabiatına aykırı bir tutumdu. Öte yanda da özgür Müslüman derebeyleri imparatorluk ordusuna, bendeler sınıfı kadar çok asker vermekle, hâkim dinin mensupları olmakla ve kendilerini imtiyazlı bir sınıf olarak görmekle beraber siyasal ve askerî yüksek mevkilere gelemiyorlardı. Bu mevkilere gelen devşirmeler de, bu mevkilerini kendi ailelerinden birine bırakamıyorlardı.

1566'dan sonra, imparatorluk varoluşunun ikinci yüzyılını tamamlarken sistemin bu kilit noktası gevşetilmiştir. Bendeler sınıfı, kendi çocuklarının da hizmete alınmasına sultanı ikna etmiştir. Bunları özgür Müslümanların da devlet hizmetinde eşit haklar elde etmeleri izlemiştir. O andan itibaren de Osmanlı devlet sistemi çürümeye yüz tutmuş ve imparatorluk tedricen, yalnız Batılı Hristiyan devletlere karşı değil, aynı zamanda Doğulu Hristiyan "sürüleri" ne de güç karşı koyar duruma gelmiştir.

Şimdi, Osmanlı örgütlenişinin diğer bölümlerine de kısa bir göz atmamız gerekiyor. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu örgüt modern Batı devletlerinden, tepeden tırnağa kadar değişiktir. Batı devletlerinin eğilimi, yatay değil, dikeydir. Yani, bu eğilim, ülkenin bütün vatandaşları için millî bir tekdüzeliğe dayanan eşit vatandaşlığa; vatandaşların kastlara göre değil, yerleşme yerlerine göre gruplandırılmasına doğrudur. Göçebe toplumlarda ise bu eğilim yataydır. Toplumda çobanlar, çoban köpekleri ve sürüler hiyerarşisi vardır. Kastlarda olduğu gibi (birbirine muhtaç bulunmakla beraber) bunlar arasın-

Levent Şahverdi Arşivi

da da eşitlik, tekdüzelik anlamsız şeylerdir. Çünkü bunların üyeleri birbirinden tür olarak değişiktirler. Ayrıca mahallî gruplaşma görüşünü de uygulamak imkânsızdır. Çünkü, bir Batı ordusunun topçusunun, süvarisinin, piyadesinin birbirlerine muhtaç olmaları gibi göçebe toplumların unsurlarının da birbirlerine muhtaç bulunmalarına karşılık, ana görevde sürekli yer değiştirme halindedir. Bu bakımdan, Osmanlı İmparatorluğu göçebelik tohumlarından meydana gelmiştir. Sultanın, yukarda tarifini yaptığımız ve devletin çekirdeği olan devşirme takımının belli bir yerleşme yeri olmamış, bunlar imparatorluk topraklarında enine ve boyuna görev gereğince yayılmıştır. (Sultanın karargâhı bile hareket halindeki bir kamp manzarası göstermiştir.) Bu "çoban köpekleri" altındaki "insan sürüleri" de bazı gruplar halinde devletin topraklarına yayılmışlardır. Egemenlik altına alınan bu yatay örgütlere teknik tabiri ile "kavim" adı verilmiştir.

Batının siyasal terminolojisinde bu Arapça sözcüğün karşılığı yoktur. Çünkü bir sürü siyasal fikri anlatmaktadır. Kavmi "millet" olarak çevirirsek, belirli ve bölünmez bir toprak parçası üzerinde tek dili konuşan bir toplum anlamı çıkar. Oysa, Osmanlı kavimleri her yerde bir azınlık olarak bulunmuşlar ve değişik yerlerde değişik mahallî diller konuşmuşlardır. Her kavmin başında bir din adamının bulunmasına bakarak kavmi "din" olarak çevirirsek, ortaya devlet yüzünden değişik bir yüzeyde bulunan bir örgüt anlamı çıkar. Gerçekte kavimler, Osmanlı siyasal örgütünün altında olmakla beraber, devletin ana parçalarını meydana getirmişlerdir. Kavimlerin başında bulunan din adamları yalnız üyelerinin din işlerini yürütmekle kalmamışlar; aynı zamanda bunların ölümlerini, do-

Levent Şahverdi Arşivi

ğumlarını, evlenmelerini, miraslarını izlemişler; gereken kayıtları yapmışlar ve aralarındaki anlaşmazlıkları kurdukları mahkemelerde çözüme bağlamaya çalışmışlar, üyelerinden devlete verilmek üzere vergi toplamışlardır. Batıda bu gibi çabalar hükümranlık belirtileri olarak görülür ve devlet, bu görevleri büyük bir kıskançlıkla kendi üzerine alırdı. Osmanlı Devleti ise bu gibi işleri, bilerek ve isteyerek adı geçen kişilere vermiştir.

İmparatorlukta en yüksek yeri işgal eden kavim, (bu terim onlara teknik bakımdan hiçbir zaman uygulanmamıştır) Müslüman topluluğu olmuştur. Fakat bu topluluğun düzenlenmesi de, diğer kavimlerde olduğu gibi yapılmıştır. Bütün imparatorluk toprakları üzerinde yaşayan Müslümanların başında şeyhülislâm bulunmaktaydı. Müslümanlar "şeriata" göre yaşamaktaydılar ve bunun yorumunu müftüler, uygulamasını da kadılar yapmaktaydı. Bu İslâm kavmine özgür derebeyleri ile bunların topraklarındaki köylüler dahildi. (Buralarda sürüler Hristiyan değil, Müslümandır.) Sultanın sonradan müslüman olmuş bendeleri de bu topluluktadır.(Bunlar, pratikte şeriatın da üstüne çıkmışlardır.) Daha sonra gelen en önemli kavim, Rumlar olmuştur. Milleti Rum denen bu gruba, konuştukları dil ya da lehçe ne olursa olsun Ortodoks Hristiyan kilisesine mensup bütün Osmanlı tebaası girmektedir. Bu kavmin başı ve üyeleri ile Osmanlı hükümeti arasındaki bağı sağlayan kişi İstanbul Rum Ortodoks Patriğidir. Osmanlı iktidarının zirveye ulaştığı devirlerde, Bulgarlar bağımsız bir kilise istedikleri zaman Patrik, Bizans İmparatoru'nun bir memuru olduğu devirden daha çok, dünya üzerinde otorite iddiasını gerçekleştirmeye yönelmişti. İstanbul Patrikliği Rumların elin-

Levent Şahverdi Arşivi

de olduğu için, Osmanlı Rumları, Bulgarlar, Sırplar, Romenler, Arnavutlar gibi öbür Ortodoks Hristiyanlardan üstün bir durumda bulunuyorlardı. Bir bakımdan bu durumları dolayısıyla Rumlar sanki Osmanlı İmparatorluğu'nun ortakları gibiydiler. Rumların bu üstünlüğü 1557 yılında Peç'te Sırp Patrikliğinin kurulması ile kırılmıştı. Fakat 1766 yılında, İstanbul'daki Rum ileri gelenlerinin etkisi ile bu patriklik kaldırıldı. O zamanlarda Rumların Osmanlı hükümetindeki nüfuzları artmakta idi ve hükümet, Batılılarla ilişkilerinde gittikçe Rum memurlarının aracılığına başvurmaya başlamıştı. Ancak Bâbıâli'nin 1870 yılında Bulgar Eksharklığına hak tanımasıyladır ki bu Rum nüfuzu kırılmıştır.

Daha az önemde olan da Ermeni milletiydi ve bu grup da İstanbul'daki Gregoryen Patriğe bağlı bulunuyordu. Musevîler, Hahambaşı'nın yönetimindeydiler. Katolik "sürü"ye gelince, bu da Papa'nın bir temsilcisine bağlıydı.

Osmanlı topraklarında, sultanın değil fakat Venedik, Fransa, Hollanda ve İngiltere gibi Batılı hükümdarların tebaası olan diğer Katolikler ve Protestanlar da yaşıyordu. XVIII. yüzyılın sonlarına kadar doğu limanında toplanmış olan bu yabancı tüccarlar kolonilerine kavim ilkesine dayanan toplum özerkliği tanınmıştı. Bunların işleri elçiler ve konsolosluklarca yürütülmekteydi. Yabancılara verilen bu imtiyazlar kapitülasyonların ya da sultanın her an geri alabileceği ve tek taraflı olarak tanıdığı hakların bir kısmıydı. Yalnız Fransa ile 1535 yılında ikili bir anlaşma yapılmış ve bu, her iki yanı da bağlamıştı. Osmanlılar, bu Batılı tüccar kolonilerine atalarının steplerde vahaların halklarına baktıkları gözle bakmaktaydılar. Bu adamlar, ihtiyaçları olan fakat kendilerinin yapama-

Levent Şahverdi Arşivi

dıkları bazı lüks eşyaları "temin eden" yabancılardı. Sultanın Doğulu Hristiyan sürüleri gibi bu Batılı yabancılar da devletin topraklarında bulunduklarında, sultanın bu hizmetkârlarının istedikleri düzenli ya da düzensiz vergileri ödemek şartı ile, kendi meselelerini kendi aralarında halletmeliydiler.

1774 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısı hâlâ bu manzarayı göstermekteydi. Fakat devrimsel değişmelerin kokusu da yavaş yavaş alınmaya başlanmıştı. İmparatorluk, yüz yıldan beri Batı'ya karşı hep kaybettiği bir savaş veriyordu ve şimdi de, yüz yıl önce Doğulu Hristiyan ulusların en geri kalmışı olan Ruslar tarafından feci bir yenilgiye uğratılmıştı. Ruslar, Osmanlıların Batılılar karşısında askerî başarısızlıklara uğramaya başladıkları bir sırada, gözlerini Batıya çevirmişlerdi. Bu, Osmanlılara karşı kazandıkları başarının sırrı olarak görülmüş ve buna inanılmıştı. Böylece 1768-1774 Türk-Rus savaşı, bunu izleyen Küçük Kaynarca barış antlaşması hem Osmanlıların kendileri, hem de Osmanlıların Doğulu Hristiyan uyrukları üzerinde derin bir etki yapmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BATININ ETKİSİ
(1774-1919)

Osmanlıların "insan sürüleri", efendilerinden yüz yıl kadar önce gözlerini Batı'ya çevirmişlerdir. Bunların yeni bir yöne dönmüş oldukları, XVII. yüzyılın sonlarına doğru birdenbire farkedilmiştir. (Aynı sıralarda Doğulu Hristiyan Rusya da Batı'ya doğru değişmeye başlamıştı). Bu yönelme, modern çağların en önemli düşünce hareketlerinden biri olmakla kalmamış, aynı zamanda devrimsel bir hareket olarak da ortaya çıkmıştır. Çünkü Hristiyan adını taşımalarına rağmen, Doğu ve Batı Hristiyanları o güne kadar birbirlerine yabancı olarak yaşamışlardı.

Karanlık çağlardan sonra Doğu ve Batı Hristiyanları arasındaki ilk ilişki, Batı'nın yayılma hareketi olan ve Haçlı Seferleri diye tanınan gelişmeler sırasında gerçekleşmiştir. Bu yayılma hareketi İslamlıktan çok Doğu Hristiyanlarının zararına olmuştur. Doğulu Hristiyanlar o zaman Batılıları yaman fatihler, Hristiyanlığın kendilerine göre biçimini ve âyinlerini yaymaya çalışan, hiçbir hoşgörüye sahip olmayan propagandacılar, siyasal yöneticiler ve hepsinden daha ezici olan, ticarî amaçlar için politikayı sömürenler olarak tanımışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu arada tarihin en garip olaylarından biri de Doğulu Hristiyanlar ile Batılı Hristiyanlar arasındaki ilişkilerin en kötü biçimine girdiği bir devrede, XIII. ve XIV. yüzyıllarda, Osmanlıların yakın akrabaları olan Moğolların ve diğer göçebe ulusların, Orta Asya steplerinde devir devir görülen patlamalardan birinin sonucu olarak fetihlere çıktıkları sırada, Lâtin Hristiyanlığını kabul etmeyi düşünmeleri ve Batılı Haçlılarla aralarında bulunan İslâma karşı zaman zaman işbirliği yapmış olmalarıdır. Göçebe ulusların Hristiyanlaşması gerçekleşmemiştir. Buna karşılık Moğollar, üzerlerine oturdukları "İslâm sürüsü"nün dinini kabul etmişlerdir. Moğollar önünden kaçıp kuzey-batı Anadolu'ya yerleşmiş olan Osmanlılar da aynı şekilde Müslümanlığı kabul etmişler, bir yandan da göçebelik geçmişlerine özgü kurumlarını bırakmıyarak Orta Doğunun en iyi parçalarını ellerine geçirmiş Fransız baronlarından, İspanyol maceracılarından, Venedikli ve Cenovalı tüccarların elinden İslâm adına Doğu Hristiyanlığını almaya koyulmuşlardır. Orta Doğunun Osmanlılar tarafından fethi, (Bunun büyük ve en hayatî kısmı 1355 ve 1373 yılları arasında gerçekleştirilmiştir) bir yandan sultanın devşirme yöneticiler sisteminin mükemmel işlemesi, bir yandan da Doğulu Hristiyanların Batılı Hristiyanlara karşı duydukları nefret sayesinde mümkün olmuştur. 1453 yılında, İstanbulun son kuşatması sırasında bir Bizanslı ileri gelen kişinin "Papanın tacına, Peygamberin sarığını tercih ederiz" demesi bunun en canlı delilidir. Doğu Hristiyanlar bu tutumlarıyla, Ortaçağ'dan kalma Batılı bir efendiden kurtulup Osmanlı bir efendinin emrine girmekle kendilerine fayda sağlamışlardır. Bu olay, Osmanlı fetihlerinin gelişmesi için önemli bir unsur olmakla beraber,

Levent Şahverdi Arşivi

sonrası için olumsuz bir etki de olmuştur. Doğulu Hristiyanların, Ortaçağ Batı Hristiyanlığına düşmanlığı olmasaydı, Türklerin amaçları için çok yeterli olan Osmanlı kurumlarının, bu kadar büyük bir imparatorluğun kurulmasına yararlı olmaları beklenemezdi. Bunun aksine, Doğulu Hristiyanların Batılı Hristiyanlara karşı tutumları XVII. yüzyıl içinde değişmeseydi, o sıralarda çürümeye yönelmiş Osmanlı kurumlarının imparatorluk için doğurduğu sonuçlar gördüğümüz kadar ciddi olmayacaktı.

Doğulu Hristiyan tebaanın tarihi bu kitabın konusu değildir. Fakat bunlar, "Batılılaşmaları" sırasında Osmanlıların tarihi üzerindeki etkilerinden dolayı kısaca ele alınacaktır.

Osmanlıların, uyrukları olan "sürüler"e ve aynı zamanda topraklarında yaşayan Batılı yabancılara karşı tutumları, bir önceki bölümde sözü edilen imtiyazların verilmesine yol açmıştır. Osmanlı kurumları yeterli kaldığı ve Osmanlı İmparatorluğu, içerde ve dışarda güçlü olduğu sürece bu imtiyazlar, sultanı, Osmanlı devletinin dışında olan unsurların yönetim külfetinden -saray için bir tehlike yaratmadan- kurtarmışlardır. Fakat 1682-1699 savaşından sonra, verilmiş olan imtiyazların iyice yerleşip artık geri alınamaz bir hale geldikleri sıralarda, tehlike kendini göstermeye başlamıştır.

Başlangıçta bu imtiyazların tehlike bakımından büyük bir önemi yoktu. Çünkü imparatorluğun Doğulu Hristiyan tebaası ile topraklarında yaşayan Batılı tüccarlar, hem zayıftılar ve hem de tabiiyetinde yaşadıkları ve değişik gruplar arasında barışı koruyan Osmanlı devletinden çok birbirlerine düşmandılar. Osmanlıların ticareti bunların ellerine bırakmış olmalarına rağmen bu gruplar ekonomik bakımdan da zayıftılar. Özel-

Levent Şahverdi Arşivi

likle Batılı tüccarlar, yüzyılın sonunda Ortaçağ'daki Batılı tüccar devletlerinin birbirleriyle kapışmaları, Avrupa ile Asya'nın birleştiği yerde Moğol İmparatorluğu'nun dağılması ve bu yüzden Venedik ve Cenova'nın ticaret hinterlandı olan Karadeniz ve Akdeniz limanlarının kapanması sonucu eski ekonomik güçlerini kaybetmişlerdi. Bunlardan başka ilerleyen Osmanlılar karşısında uğranılan kayıplar ve Atlantik kıyılarındaki Batılı devletlerin, doğu ticaretini kaybettikten sonra Atlantik ötesi ticaret için birbirleriyle yarışa girmiş olmaları da Osmanlı topraklarında yaşayan Batılı Hristiyan tüccarlarını etkisiz hale getirmişti. Üstelik Batılı devletlerde, daha önce İtalyanlarca kurulmuş eski ticaret merkezlerini yeniden ele geçirip işler duruma sokmak için yeteri kadar enerji de kalmamıştı. Bu şartlar altında batı ile doğu arasındaki ticaret "asgari"ye inmiş ve mevcut alışverişler de sultanın Müslüman olmayan tebaasının -özellikle denizci Rumların- eline geçmişti. Böylece Doğulu Hristiyanlar batı ile ilişki kuruyor, batı limanlarını ziyaret ediyor ve hatta batı'nın vaktiyle doğu'da kurmuş olduğu ticaret merkezlerinin benzerlerini batı'da açıyorlardı.

Bu ilişkilerin başlarında, Ortaçağ'dan kalmış düşmanlık hisleri nedeniyle Doğulu Hristiyanlar, batı'da ticaret dışındaki etkiler altında kalmıyorlardı. Batıya karşı Doğu Hristiyanlarının direnmesine bir örnek olarak şu olayı ele alabiliriz: Kiril Lukaris adındaki bir Ortodoks Rum din adamı XVII. yüzyılın ortalarına doğru Cenova'ya kadar gitmiş, teolojinin Kalvinist sistemini öğrenmiş ve bunu kabul etmiş; İstanbul'a döndükten sonra patrikliğe kadar yükselerek Ortodoks ve Katolik kiliselerini barıştırmak için teşebbüse geçmişti. Buna Ortodoks Rumların tepkisi o kadar şiddetli olmuştu ki, İstan-

Levent Şahverdi Arşivi

bul'daki Jezuitlerle işbirliği yapmaktan bile kaçınmamışlar ve Patriklerini sultana tehlikeli bir "ihtilâlci" olarak ihbar etmişler ve idamını istemişlerdi.

Fakat XVII. yüzyılın sonlarına doğru Doğulu Hristiyanların batılılara karşı tutumları büyük bir değişikliğe uğramıştı. Bunun nedeni de, Ortaçağ'dan kalan düşmanlıkların unutulmaya yüz tutmuş olması ve bir yandan da Batı'nın din savaşlarına son verip mezhepler arasında hoşgörülü bir davranışa geçmesidir. Artık bir Katolik, bir Protestan ülkede; bir protestan da bir Katolik ülkede o ülkenin dinine girmeye zorlanmadan yeni teknikleri öğrenebiliyor, kültürü ile ilişki kurabiliyordu. Yüzyıl sona ermeden önce Batılılaşma yoluna atılmış Doğulu Hristiyanların en ünlüsü olan Rus Çarı Deli Petro, Hollanda ve İngiltere'de okula gitmiş; oralarda öğrendiklerini ülkesine döndükten sonra otokratik gücünden de faydalanarak Ruslara zorla kabul ettirmişti. Aynı kuşak içinde, ticaret yoluyla Batı ile ilişki kurmuş olan bazı Rumlar da Batı dillerini öğrenmişler, zihinlerini Batı bilimine, sanatına, siyasal ve kültürel fikirlerine açmışlar ve böylece sultanın Doğulu Hristiyan "sürüsü" içinde bir Batılılaşma hareketini başlatmışlardı. Bu hareket, Rusya'da Deli Petro'nun başlattığı gibi 'sathî ve anî' değil, daha yavaş ve daha az hissedilir bir biçimde olmuştur.

Yüzyıldan kısa bir süre içinde hareket, şaşkınlık uyandırıcı sonuçlar doğurmuştur. 1682-1699 savaşından sonra, Batılı düşmanlarına artık iradesini bir 'galip' olarak kabul ettiremeyen fakat görüşme yolu ile en uygun şartları elde etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, Batı dilleri ve Batılı âdetleri bilen Doğulu Hristiyan tebaasının yardımına ihtiyaç duyma-

Levent Şahverdi Arşivi

ya başlamıştır. Böylece devlet yapısında, Doğulu Hristiyanların işgal etmeleri için yüksek yönetim ve diplomatik mevkiler 'ihdas' edilmiştir. Sahip oldukları bilgiler dolayısıyla efendilerince kıymeti anlaşılan Doğulu Hristiyanlar, önceki yüzyıllarda olduğu gibi "çoban köpekleri" olarak yetiştirilmek üzere çocukluklarından itibaren "esir sürüleri"ne katılacak yerde, dinlerini, batıyı ve doğulu kültürlerini korumalarına da izin verilerek görevlere atanmışlardır.

Yüz yıldan az bir süre içinde, Rusya'nın askerî, idarî, malî örgütlenmesi Batı modeline göre hemen hemen tamamlanmış ve bir zamanlar Doğulu Hristiyanların en geri kalmışları diye bilinen Ruslar, Osmanlılara ve onların "fakir akrabaları" olan Altın Ordu'nun mirasçıları Tatarlara, Habsburglar ya da Polonyalılar örneği Batı devletlerinin yapmış oldukları gibi acı bir yenilgi tattırmışlardır.

1768-1774 Türk-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması gereğince, Bâbıâli, Kırım Tatarları ve Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki bazı limanlar üzerindeki egemenliğini Ruslara devretmiş; Rus ticaret gemilerine Boğazlardan serbest geçiş hakkı vermiş ve Osmanlı topraklarında yaşayan Rus tebaasına kapitülasyon hakları tanımıştır. En güçlü devrinde bile Osmanlı İmparatorluğu'na karşı koymayı elden bırakmayan Batı'ya yenilmek, Osmanlılar için acı olmakla beraber, doğulu, Hristiyan bir ulusa yenilmek, ona bazı haklar tanıyarak Batılı devletler seviyesine çıkarmak ve temsilcilerine, Osmanlıların Doğulu Hristiyan tebaası ile tehlikeli ilişkiler imkânı sağlamak küçük düşürücüydü. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın yarattığı "şok" o kadar büyük olmuştur ki, Osmanlı devlet adamları bunun üzerine Batılı ör-

Levent Şahverdi Arşivi

neklere göre reformlar yapmaya girişmişlerdir. Fakat bu ilk Osmanlı reformcuları Deli Petro gibi askerî uçtan harekete geçmişler ve yüz yıl kadar önce, Petro'nun zamanında, ekonomik uçtan hareket etmiş Doğulu Hristiyan tebaanın yolunu izlememişlerdir.

Batı yönünde bir reformun askerî açıdan ele alınmış olması, Osmanlı Türkleri arasında "Batılılaşma hareketi"ni ve bu hareketin, 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca'dan, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'ne kadar yarattığı durumu anlamaya yarayan önemli bir anahtardır. Türklerde, bu hareket, kişisel ilişkilerin bir sonucu olarak değil, bir politika gereği olarak başlamıştır. Yani Batı'nın üstünlüğü tehlikeli bir noktaya ulaştığında Batı'ya karşı koyma niteliğini kazanma endişesiyle başlamıştır. Bu Türk reformcularının yaptıkları gibi, Batı'ya ancak Batı'nın silâhlarıyla karşı konabileceği sonucuna varmak, sağlam bir düşünce biçimiydi. Fakat öte yandan, Batı'nın askerî yeterliliği, üstünlüğünün nedeni değil, bir belirtisiydi.

Batılı olmayan bir toplumun bu askerî yeterlilik seviyesine ulaşabilmesi için, Batı'nın yalnız askerî tekniğini değil, aynı zamanda modern bir Batı ordusunun dayandığı idarî, malî, sağlık tekniğiyle ekonomik verimliliğini de öğrenmiş olması gerekmekteydi. Bu yüzden Batı yaşamını bir bütün olarak benimsemeden Batı'nın askerî tekniğini etkili bir biçimde elde etmek mümkün değildir. Çünkü Batı yaşamı da öbür uygarlıklar gibi bölünmez bir bütündür. Bu böyle olduğuna göre, Türklerin "Batılılaşma" sorununu yalnız askerî açıdan almaları 'yazık' olmuştur. Fakat yapabilecekleri en tabii ve kaçınılmaz şey de buydu; çünkü yalnız 'âcil' askerî gerekler yü-

Levent Şahverdi Arşivi

zünden, bazı geleneksel kurumlarını bırakıp bunların yerlerine Batı kurumlarını koymak zorundaydılar.

Yine "Batılılaşma" için askerî yönün alınması da "yazık" olmuştur. Çünkü, Batı yaşamının askerî yönü, en az ilerici ve öğretici olanıdır. Bu, Türklerin 1774 barış antlaşmasını izleyen bir çubuk yüzyıl süresince Batı kültürüyle ilişki sağladıkları başlıca kanal olmuştur. XIX. yüzyılın ilk yarısında, Türkiye'de Sultan Selim III. ve Sultan Mahmud II.'nin; Mısır'da, o zaman İstanbul'daki efendilerinden çok daha büyük bir devlet adamı olduğunu ispatlayan Türk asıllı Mehmet Ali'nin giriştikleri reform çabaları her şeyden önce Osmanlı ordusunun Batılılaşmasına yönelmişti. Bu reformlar sonucunda kurulan yeni model askerî kurumlardan sonra Türk subayları daha ileri atılışlar için önde gelen bir rol oynamışlardır. Türk subayları başka ülkelerin aksine, toplumun her sınıfından daha liberal görüşlü olduklarından değil, fakat gelecek yüzyıl içinde tek örgütlü ve kalabalık grup olduklarından bu tür etkin bir rol oynayabilmişlerdir.

Bu tek örgütün sistemli bir Batı eğitimi görmesi ve bu yüzden Batı kültürünün etkilerine açık olması da Batılı olmayan zihinler için bir "devrim" olarak görülmüştür. Hatta, Sultan Abdülhamit II.'nin (1876-1908) zalim otokratik rejimi sırasında Türkiye'ye Batı'da basılmış kitapların girmesinin yasaklandığı zamanlarda bile askerî öğrencilerin Batı sistemine göre eğitilmelerine dokunulmamıştır. Abdülhamit, sıkışık bir durumda bulunan imparatorluğu pusuda bekleyen komşularının insafına bırakmadan subaylarının Batı örneği savaş sanatını öğrenmelerinden vazgeçemezdi.

Bunun yanı sıra, genç subaylar da Batı dillerini bilmeden,

Levent Şahverdi Arşivi

Batı'nın taktik ve stratejisini öğrenemezlerdi. Yabancı diller bilgisi de Türk subayları için Batı düşüncesine açılan kapının bir çeşit anahtarı olmuştur.

1908 yılında Abdülhamit'e karşı devrim bayrağını açan bu subaylardan biri, Enver olmuştur. Bir başka subay, Mustafa Kemal de ulusunun başına geçerek Müttefik devletlere karşı çıkmış, Anadolu'daki Yunan istilâsına karşı koymuş ve 1920 yılında "Millî Misak"ı hazırlamıştır. İttihat ve Terakki'nin 1908-1918 yılları arasındaki çabalarının başarısızlığa uğramasının nedenlerinden biri; kendilerinden önceki Batılılaşma hareketlerini yürütenler gibi askerî yönün ağır basmasıdır. Bu kaçınılmaz birşeydi. Hareketteki askerî unsur, Batılı eğilimin öngördüğü liberal ve yapıcı reformları gerçekleştirmeye -mesleğin tabiatı dolayısıyla- uygun değildi. Fakat şunu da kaydetmek gerek; 1908'deki "Genç Türkler" devriminde asker Enver'in oynadığı rolün arkasında, eğitimlerini Batı'nın askerî olmayan alanlarında almış olan iki sivil -Selânikli bir telgraf memuru olan Talât Bey ve Yahudî asıllı maliyeci Cavit Bey- bulunmaktaydı. Hareketi, perde arkasından bunlar yönetmişlerdir.

1919'da başlayan devrime gelince; bu, yalnız subaylar tarafından yönetilen bir devrim olarak başlamamış, Türk anavatanını yabancı bir istilâcıdan kurtarmak için başlatılan bir ölüm-kalım savaşı olmuştur. İstilâcıya karşı zafer kazanılmış olmakla beraber 1925 yılında, bu devrimin başarısının askerî yönün ikinci plâna çekilip çekilmemesine bağlı kaldığı hâlâ görülmekteydi. Fakat bu kez askerî yönün önemini kaybedeceği ihtimali her zamankinden daha çoktu. 1908 devrimi, hiçbir başarı sağlamamış sayılsa bile, Sultan Hamit rejimi sıra-

Levent Şahverdi Arşivi

sında genç Türk erkeklerine ve kadınlarına kapatılmış yüksek öğrenimin kapıları açılmış ve sürekli bir savaş halinde bulunmasına karşılık aradan geçen yıllar içinde Batı kültürü almış bir kuşak yetişmişti. Böylece Batı eğitimi görmüş olan sivillerin sayısı artarken asker sınıfının oynadığı rolde de bir gerileme başlamıştı. Bu gelişme, bundan sonraki bölümlerin konusu olduğundan burada 1774 ile 1918 yılları arasındaki Türk "Batılılaşma" hareketlerini kısaca gözden geçireceğiz.

Batılılaşmaya koyulan Türklerin yollarındaki güçlükler, kendilerinden önce bu yola çıkmış olan Doğulu Hristiyan tebaalarının karşılaştıklarından sayıca daha çok ve daha büyük olmuştur. Her şeyden önce, "Türk Batılılaşması" hükümet tarafından başlatılan suni bir hareket olmuş ve bazı özel kişilerin içinden doğmamıştır.

İkincisi, geç başlamıştır. Bu konuda Rum ve Rus hareketlerinden yüz yıl geç davranılmıştır. Böyle bir harekete girişilmesini de askerî tehlikelerle askerî başarısızlıklar sonucu yok olma tehlikesi zorlamıştır. Üçüncüsü, 1774 tarihli Küçük Kaynarca Türk-Rus Barış Antlaşması'ndan 1856 Paris Antlaşması'na kadar süren uzun yıllar içinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nun varoluşunun ayaklanmış Hristiyan tebaa ve dış düşmanlarca sürekli tehdit edildiği bir devre içinde sürdürülmüştür.

Dördüncüsü, -yukarıda belirttiğimiz nedenler- harekete bir askerî görünüş vermiştir ve -ne yazık- problem bu kisve altında ele alınmıştır. Beşincisi, Türk reformcuları, -Batılı ve Batılılaşmış komşularıyla Doğulu Hristiyan tebaalarının yarattıkları belâlar azmış gibi- sultanın bendelerinden ve İslâm toplumundan gelen kuvvetli dirençle de başetmek zorunda kalmışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Rum ve Rus Batılılaşma taraftarlarına Doğu Hristiyanlığının gösterdiği direnç, hayret verecek biçimde zayıf olmuştur. Nedeni, bu direncin kaynağını meydana getirmesi gereken Bizans toplumu gelenekleri, önce Haçlıların sonra da Osmanlıların kontrolu altına girmişti. Batılılaşma hareketi başladığında direnç gösterecek bu geleneklerden pek birşey kalmamıştı. Yine bu durumda bile, Kalvinist Lukaris, XVIII. yüzyılda İstanbul Patrikhanesini terkedip daha liberal olan Rus Çariçesinin topraklarına sığınmak zorunda kalmıştı. Modern Yunan dilinin babası sayılan Korais ise, özgür düşünceli devrimci Paris'te oturduğu için Rum Ortodoks kilisesine rahat rahat dil uzatabilmiş, fakat daha ileri gidememiştir. Türk "Batılılaşma" hareketinin öncüleri ise, sultanın esir bendelerinden ve İslâm toplumundan çok daha şiddetli bir direnç görmüşlerdir. Her iki kurum da yıkılmaya yüz tutmuş olmakla beraber, henüz canlılığını kaybetmemişlerdi.

Sultanın devşirmelerinin gösterdiği direnç, hepsinden daha çabuk ve daha şiddetli olmuştur. Çünkü Batıcı askerî reform doğrudan doğruya bunların çıkarlarını tehdit etmekteydi. Bendeler, artık yabancı devletlere karşı savaşmak ve iç ayaklanmaları bastırmak yeteneğini kaybetmişlerdi ama, hâlâ da efendilerini öldürme imkânına sahiptiler. Sultan Selim, 1807 yılında, Napolyon'un İstanbul'daki askerî ateşesi Sebastiani'nin tavsiyesi ile yeniçerileri yeniden örgütlendirmeye girişmiş fakat bunu -yeniçerilerin elinde- hayatı ile ödemişti. Mahmut II. felâketlerle geçen onsekiz yıl bekledikten sonra 1826'da İstanbul'da yeniçerileri ortadan kaldırıp Sultan Selim'in intikamını almış; Mısır'da da Mehmet Ali, 1811'de yeniçerilerin bir benzeri olan Memlûkların direnişine son ver-

Levent Şahverdi Arşivi

mişti. Her iki devlet adamı da yollarına çıkan bu engelleri kaldırmadan ordularını Batı örneğine göre yeniden örgütlendirme ve diğer Batılılaşma hareketlerine girişemezlerdi. Daha önce davranmış olan Mehmet Ali, Mısır'ı, 1875 ve 1883 yıllarında her iki ülkenin başına gelen felâketlere kadar Türkiye'den onbeş yıl ileri götürmüştü.

İslâm toplumundaki direnç derhal kendini göstermemekle beraber daha kök salmış olarak ortaya çıkmıştır. Zayıf ve yetersiz bir toplum, birdenbire kendinden daha güçlü ve yeterli bir toplum ile temasa geldiğinde toplumun üyelerinin bu yeni durum karşısında gösterecekleri tepki için iki alternatif, birbirine karşıt iki hareket çizgisi ortaya çıkar. Bunlar, ya kendi geçmişlerinin kalesi içinde güçlenmeye ve böylece dışardan gelen rahatsız edici güç ile ilişkiyi kesip kendilerini tecrit etmeye çalışırlar; ya da yabancı uygarlığın kendilerininkinden daha güçlü olduğu ve kalmak üzere geldiği olgusunu kabul ederek kaçınamayacakları bir duruma uymak için kararlarını verirler ve kendi öz gelenekleriyle bir fırtına gibi toprakları üzerinde esen yeni düzen arasında bir denge meydana getirip yeni bir yaşama biçimine ulaşırlar.

İkincisi, izlenecek rasyonel yoldur ve Osmanlı reformcuları, askerî sistemlerini Batılılaştırmaya karar verdikleri andan itibaren bu yolu seçmişlerdir.

Bu, bütün bir yaşama biçiminin Batılılaşmasına doğru atılmış bir adım olmuştur. Bununla beraber rasyonel tutum, kütle içinde insanlığın ve hatta ilerici toplumların tarihinde kısa süreler dışında pek çok önderin özelliği değildir. Beklenmedik bunalımlarda insanlar heyecanın renklendirdiği içgüdüyle hareket etmek eğilimindedir. Başlarını kuma sokup ve

Levent Şahverdi Arşivi

bir mucize bekleyerek bilinmeyenlerden kaçmaya çalışırlar. Bilinmeyen, daha güçlü bir uygarlık ise atalarının dinine sığınırlar ve yine atalarının Tanrısından düzenini savunan hizmetkârlarını kurtarmasını isterler. Hazreti İsa'nın zamanında, ilerleyen Hellenizm'in gölgesi altında yaşayan doğu toplumunda rasyonel ve mistik eğilimler, "Herodcular" ve "mutaassıplar" tarafından temsil edilmekteydi. İslâm dünyasında da XVIII. yüzyılın son yıllarından itibaren daima bir "Herodcular" ve "mutaassıplar" görülmüştür.

XVIII. yüzyılın son çeyreği içinde, Osmanlı hükümeti askerlerini Batı örneğine göre giydirmek, silâhlandırmak ve eğitmek için ilk atılımlarına girişirken, Arabistan'ın Necd bölgesindeki vaha sâkinleri ve aşiretler de Vahabîliği kabul ediyorlardı. Bu, dinin ilk ilkelerine ve uygulamasına dönüşü isteyen İslâm içinde bir 'protestan hareketi' idi. Vahabîlerin taassubu, Osmanlı İmparatorluğu'nun daha uygar bölgelerindeki Müslüman halkın özellikle Osmanlı hükümetinin davranışlarına ve Frank kâfirlerinin küfür sayılan metotlarının benimsenmesine karşı yönelmişti.

Vahabîler, 1803'te Mekke'yi ve 1804'te Medine'yi ele geçirmişler ve bu şehirleri "temizlemişlerdi". Bu hareket, sultandan aldığı emir üzerine, 1810 ve 1817 yılları arasında, Batılılaşmadan yana olan Mısırlı Mehmet Ali tarafından uzun ve yorucu seferler sonunda ezilmiştir. Bu mücadelenin ikinci raundu Afrika'da geçmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Sünusîler, Libya'dan Batı Sudan'a kadar uzanan ve dine dayanan bir imparatorluk kurmuşlardı. 1883'te Mehdî taraftarları Doğu Sudan'ı Frank taklidi Mısır hükümetinin elinden almışlardı. Bu kez de 'mutaassıplar' yalnız ilerici ve Batılılaşma ta-

Levent Şahverdi Arşivi

raftarı dindaşlarıyla değil, sömürgeciliklerini yaymakla meşgul Batılı devletlerle de karşı karşıya gelmişlerdi.

Doğu Sudan'da Mehdî hareketi 1898 yılında bir İngiliz ordusu tarafından ezilmiş ve ülke ortak bir Mısır-İngiliz yönetimi altına alınmıştı. Sünusîlerin askeri gücü de 1910 yılında Vadai'yi ele geçiren Fransız ordusunca kırılmıştı. Bunların 1916'da Mısır'a yaptıkları saldırıyı da İngilizler durdurmuştu. Bu mücadelenin üçüncü raundu 1914-1918 Dünya Savaşı'ndan önce, Vahabîlerin, Suud ailesinin önderliği altında Necd'de yeniden güç kazanmalarıyla açılmıştı. Suud ailesi, Vahabîleri etrafında toplamayı başarmış, bunları bir "ihvan" kardeşlik örgütü altında birleştirmişti. Dünya Savaşı'nda Hindistan'daki İngiliz yönetiminden para ve silâh yardımı gören Vahabîler, 1924'te Mekke'yi, Londra'da İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın himayesinde bulunan Haşimî Kral Hüseyin'in elinden ikinci defa almışlar, Irak'a ve Ürdün'e seferler yapmaya başlamışlardı.

Üçüncü raundun yeni gelişmeleri daha sonra olacaktı. Yüz elli yıl öncesinden bu kitabın yazıldığı (1926) yıla kadar ortaya çıkan taassup hareketlerinin tarihsel ortak bir yönünü ortaya koymaktadır. Bu da, bu hareketlerin artık İslâm dünyasının kaderinde önemli bir rol oynayamayacağının görülmesidir. Her üç harekette de bunların ancak -ister askerî, ister ekonomik, ister kültürel olsun- Batı yaşamının sızamadığı, gerek arazi, gerek iklim bakımından emin olan bölgelerde köprü başları kurabilmişler; Yukarı Nil vadisi ya da Vadai gibi ulaşılması kolay yerlerde uzun süre tutunamadıkları görülmüştür. Bu hareketler, Süveyş Kanalı ve Boğazlar gibi uluslararası denizyollarının geçtiği halkları yerleşmiş ve uygar olan Mı-

Levent Şahverdi Arşivi

sır ve Anadolu'da hiç etki yapamamışlardır. İslâm ulusları, Batı'ya karşı koymak istiyorlarsa; bunu ancak Batı'nın savunma, diplomasi, yönetim, maliye ve ekonomi metodlarını uygulamak gibi rasyonal bir politika ile başarabilirler. Böyle durumlarda, mutaassıpların mistisizmi 'vakıa'ların mantığına o kadar karşıttır ki, adı geçen İslâm uluslarının zihinlerinde yer etmesi şansı çok azdır. Üstelik bu uluslar, çöllerin ve vahaların halkalarından sayıca ve nüfusca üstün bulunmaktadırlar.

Modern İslâm Dünyasında "Herodcular" ile "mutaassıplar" arasındaki bu çatışmada -hiç olmazsa bu çatışmanın ilk safhalarında- göze çarpan ilgi çekici bir durum da, ulemanın Batılılaşma taraftarı devlet adamlarına dostane bir tarafsızlık göstermeleri ve hatta zaman zaman onları etkin bir biçimde desteklemeleridir. Bu kısmen şu şekilde açıklanabilir: Batılılaşma taraftarlarının ilk çabaları sultanın esir bendelerine karşı yönelmiştir. Bu sınıfın üyeleri yerli ve Müslüman olmayan kaynaklardan gelmişler, din kurumlarının üstüne çıkmışlar ve Müslüman halk içinde yetişmiş din adamlarına yüksekten bakmışlardır. Nitekim Fransızlar da 1789-1801 yıllarında Mısır'ı işgal ettiklerinde ulemayı, İslâm'ın ve Mısır halkının gerçek temsilcileri olarak gösterip bunları Osmanlıların esir bendelerinin bir eşi olan Memlûklara karşı kullanmışlardır.

1805'te Kahire'deki El Ezher medresesinin öğretim üyeleri, Türklere karşı girişilen ayaklanmada kendilerini Mısır halk hareketinin önderleri olarak göstermişlerdir. Mehmet Ali bunları akıllıca kullanmış ve sultan tarafından gönderilmiş olan vali paşayı attırıp yerine kendini geçirttirmişti. Ulema bunu yaparken Osmanlı valisinin toplum sözleşmesini bozduğunu ileri sürmüşler; ulema sınıfının, değil bir valiyi, gerektiği

Levent Şahverdi Arşivi

zaman sultan halifeyi de tahtından indirme hakkına sahip olduğunu söylemişlerdi.

1826'da, Sultan Mahmut II. yeniçerileri ortadan kaldırırken ulemanın desteğini görmüştü. 1876'da, liberal reformcu Mithat Paşa, Sultan Aziz'e karşı bir parlamento ve anayasa fikrini savunurken İstanbul medreselerinin öğrencileri bu fikri desteklemek için ayaklanmışlardı. 1906'daki İran ihtilâlinde Şiî ulema da aynı şekilde hareket etmişti. Batılılaşma hareketi, esir bendeler sınıfını ortadan kaldırıp Batı kültürü ile yetişmiş yeni bir yönetici sınıfı yaratıncaya ve bu yeni sınıfın din müesseselerine el atmaya başlamasına kadar olan gelişmesinde ulema sınıfı açıkça Batılılaşma taraftarlarının yanında olmuştur. Bu durum, 1908'de Abdülhamit yönetiminin devrilmesine kadar bir politika sorunu olmamış, 1922'de milliyetçilerin zaferi kazanmalarına kadar da had bir biçim almamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en başta gelen iki Müslüman ülkesi olan Türkiye ve Mısır'da; Batılılaşma hareketi, çok güç şartlar içinde olağanüstü yetenekleri bulunan iki Türk devlet adamı -Sultan Mahmut II. ve Mehmet Ali Paşa- tarafından başlatılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi ordunun Batılılaştırılması her ikisinin de hareket noktası olmuştur. 1798-1801 yıllarındaki Fransız işgalinin derin bir iz bırakmış olduğu Mısır'da, Mehmet Ali, 1815'ten sonra Albay Sève ve diğerleri gibi eski Napolyon subaylarını öğretmen olarak ordusuna almıştı. Türkiye'de, 1830'larda bir Prusya askerî heyeti, Mehmet Ali'den öç almak için orduyu hazırlamakla görevlendirilmişti. Batılılaşma yolunda efendilerinden daha önce davranmış olan Mehmet Ali, Suriye'yi onlardan koparmaya heveslenmiş-

Levent Şahverdi Arşivi

ti. Bu Prusya askerî heyetinde ünlü von Moltke de bulunuyor ve askerlik mesleğinde çıraklığını yapıyordu.

Dr. John Browning'in yazdığı mektuplardan ve 1839 yılında Mısır'la ilgili Lord Palmerston'a verdiği bir rapordan askerî Batılılaşmanın her iki ülke üzerinde yaptığı etkilerin derecesini anlayabiliriz. Bu mektuplar ve rapordan, bir Batı buluşu olan askere alma sisteminin nasıl bir ekonomik yük meydana getirdiğini ve nasıl insanları acılara sürüklediğini öğreniyoruz. Batıda bu sistem, etkili bir sağlık sistemi, kısa hizmet süresi gibi yardımcı şartlarla birlikte geliştirilmiştir. Buna karşılık iki ülkede uygulanmasına başlanan yeni askerî sistem kamu güvenliğini artırmış, vergi toplamayı hızlandırmış, Batılı etkilerin başka alanlara da sızmasına imkân vermiştir. Sözgelişi Browning'in bildirdiğine göre; İskenderiye'deki tersanenin yanında buna bağlı bir doğumevi açılmıştır. Birbiri ile hiçbir ilişiği olmayan bu iki kurumun yanyana gelmesinin nedeni, Mehmet Ali'nin tersaneyi örgütlendirmek için davet ettiği Batılı uzmanların, memurlar ve işçiler için sağlık kurumları açılmasında ısrar etmiş olmalarıdır. Böylece Batılı doktorlar bir hastahane açmışlar ve sivil halkın da buraya hücum etmesi ve doğum hizmetlerinin diğer bütün tıbbî hizmetlerden çok istenir olması üzerine kuruluş, bir doğumevi haline getirilmişti. Daha 1839'da Müslüman kadınların 'kafir' Frenk doktorlarının nezaretinde doğum yapmaya hazır olmaları, Batıyla ilgili önyargıların ne kadar hızla yıkıldığını göstermektedir.

Batılılaşma için Müslümanların giriştikleri bu ilk teşebbüste en önemli devre, Osmanlı İmparatorluğu'nu korumak için Fransa ve İngiltere'nin Rusya'ya açtıkları savaştan sonra imzalanan 1856 antlaşmasını izleyen yirmi yıl olmuştur. Osman-

Levent Şahverdi Arşivi

lı hükümeti bu süre içinde yabancı baskılarından kurtulmuş ve Batının en ileri iki ülkesi ile yapılan antlaşma Türk devlet adamlarına Batılılaşma hareketini en iyi şartlar altında yürütmek imkânını vermiştir. Bu yıllar içinde Türkiye, Mithat Paşa gibi yüksek yetenekleri olan ve akıllı bir politika izleyen bir yönetici yaratmıştır. Mithat Paşa, ününü önce Aşağı Tuna havzasının güney bölgelerinde ve sonra da Mezopotamya'daki valilikleri sırasında yapmıştır. Halkları karışık olan ve Türklerin azınlıkta bulundukları bu bölgelerde, Mithat Paşa, cemaatlerin önderleriyle işbirliği yaparak bunların imparatorluğa sadakatını kazanmaya çalışmış; kamu güvenliğini kurmuş, ekonomik gelişmeyi sağlamış ve her şeyin üstünde, karma ortaokullar kurarak her cemaatten gençlerin yabancı ülkelere gitmek ihtiyacını duymadan ve Osmanlı aleyhtarı etkilerle zehirlenmeden 'tatminkâr' bir öğrenim yapmalarına imkân vermiştir.

Mithat Paşa'nın politik kariyerinin en büyük hedefi, imparatorluk içinde yaşayan bütün ulusların nisbî temsiline dayanan bir parlamento rejimi kurmaktı. Mithat Paşa, "insan sürüleri"ne gerçek insanlar gibi muamele ederek bu yolda geçmişle bağlarını koparan ilk Türk devlet adamı olmuştur. Ama yazık ki dünyaya geç gelmişti. Osmanlıların "insan sürüleri" kurtuluşları için efendilerinden yüz yıl önce Batıya dönmüşlerdi. Bunlar, Batıda buldukları milliyet görüşünün geçmişteki göçebe kurumlarına uymadığı gibi, Mithat Paşa'nın karma parlamentosuna da uymadığını keşfetmişlerdi. Nitekim 1876'da, çabalarını toplamış olduğu vilâyet ayaklanma halindeydi ve bu, bağımsız millî Bulgaristan devletinin çekirdeği olacaktı.

Görev aldığı ikinci vilâyet de -yarım yüzyıl sonra- İngil-

Levent Şahverdi Arşivi

tere'nin himayesinde Irak adındaki Arap devleti olacaktır. Böylece Mithat Paşa'nın çalışmaları, hem vatandaşları Türkler için, hem de dünya için boşa gitmiş sayılabilir. Mithat Paşa'nın öngördüğü parlamento ve anayasa Sultan Abdülhamit tarafından bir kenara itilmiş, yerine zalim, gerici ve kanlı bir kişi yönetimi gelmiş ve bu yönetimin ilk kurbanlarından biri de bu üstün Türk devlet adamı olmuştur.

İmparatorluk, yeniden Rusya ile bir savaşa sürüklenmiş ve bunun felâketli sonuçlarından yine eski Batılı müttefikleri tarafından üstelik kendi yararına olmayan bir biçimde kurtarılmıştı. Malî sonucu iflâs olan bu savaşın sonunda Osmanlı devleti, 1882 yılında altı esas gelir kaynağını yabancıların eline bırakıyordu.

Böylece 1774 yılından sonra Türkiye'de girişilmiş olan ilk Batılılaşma teşebbüsleri, yüz yıl kadar sonra felâketli bir sona ulaşmıştır.

Aynı durum, Mısır'da da görülmektedir. Rumeli ayaklanması, Türk-Rus savaşı ve Sudan'daki Mehdi isyanı, önce İngiltere'nin askerî ve sonra Fransa ve İngiltere'nin ortak malî müdahalesi her iki ülkedeki sonu hazırlamıştır. İkisi arasındaki paralellik her iki ülkede de aynı olarak görülen nedenlere ışık tutmaktadır.

Her şeyden önce reform hareketi birkaç kişinin kişisel karakterine bağlı olmuştur. Hareket, Sultan Mahmut'un ve Mehmet Ali Paşa'nın uzakgörürlükleri ve kişisel yetenekleriyle başlatılmıştır. Fakat hareket bir kere başlatıldıktan sonra felâketli bir sonuca gitmeden bırakılamaz ya da kötü yönetilemezdi.

Fakat hareketi başlatanlar XIV., XV. ve XVI. yüzyılda atalarının sahip oldukları yetenekli devşirmelerin benzerleri-

Levent Şahverdi Arşivi

ne ve haleflere sahip değillerdi. Böylece bu yetenekli otokratik reformcuların başarıları güçsüz haleflerin eline geçmiş ve bunlar da bu fırsatı iyi kullanamamışlardır. Bir kuşak sonra, Türkiye'de Mithat Paşa; Mısır'da Urabî gibi gerçekten güçlü devlet adamları ortaya çıkmış, bunlar on ikiye bir kala felâketi önlemeye kalkışmışlardır. Ama onlar da vatandaşlarından pek az destek ve yardım gördükleri için tek başlarına kalmışlar ve başarısızlığa uğramışlardır. Bu şekilde; kişilere bu kadar bağlı olan bir hareketin böyle bir sonuç vermesinden ne yapılsa kaçınılamazdı.

Felâketin ikinci nedeni, geçmişten miras kalan imparatorluk yüküydü. Doğulu Hristiyanların çoğunlukta oldukları Avrupa vilâyetleri, Arapların çoğunlukta oldukları Asya vilâyetleriyle yük çok ağırdı. Sonra Asya'da bunu Arabistan, Mısır, Sudan ve Suriye'yi ele geçiren Mehmet Ali yüklenmişti.

Yalnız Türk ulusunu, yalnız Mısır ulusunu, Batılılaşmanın gerektirdiği sosyal ve düşünsel değişiklikler içinden geçirmek her iki ülkedeki devlet adamlarının çabalarını semereli yapabilirdi. Fakat bu devlet adamları, Sultan Mahmut ve Mehmet Ali'den, Mithat Paşa ve İttihat ve Terakki'ye kadar bütün enerjilerini kendi uluslarına yol göstermek için değil, yabancı kitleleri yönetim altında tutmaya çalışmak gibi ümitsiz bir işe harcamışlardır. Batılı milliyetçilik görüşünden yola koyulmuş olan ve siyasal bağımsızlıklarının ilk kuşakları sırasında millî topraklarından daha çoğu yerine daha azını elde etmiş olan Sırplar ve Yunanlılar gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğulu Hristiyan ulusları toprak ihtiraslarının farkına geç varmaları sayesinde kendilerini kurtarabilmişlerdir. Bu konuda gözleri ancak Türkiye ile Mısır'ın kaldıramıyacak-

Levent Şahverdi Arşivi

ları kadar ağır bir yük altında ezilmeleriyle açılmıştır. Türklerle Mısırlılar başka ulusların gelişmesini önlemek için harcadıkları çabalar yüzünden kendi ulusları adına yapıcı bir çalışmaya başlayamamışlardır.

Üçüncü bir neden de ekonomiktir. Batılılaşma, pahalı bir iştir. Batılı olmayan bir ülke, toplumun ekonomik alt yapısını da aynı anda Batılılaştırmadan kendini güven içinde Batı yaşamına uyduramaz. Zararlı tekeller sistemi, Batı örneği imalât kurmuş olan Mehmet Ali, ekonomik alanda enerjili olmuştur; ama kendisine yanlış yol gösterilmiştir. Oysa Sultan Mahmut, bu alanda iyi ya da kötü pek az şey yapmıştır. Her iki ülkede de ekonomik başarısızlık, uzun süren ciddi sonuçlar vermiştir. Mısır'da 1789 ile 1821 yılları arasındaki korkunç fiyat artışları, 1914'ten sonra Avrupa uluslarının başından geçen tecrübe ile kıyaslanabilir. XIX. yüzyıl ilerledikçe verimlilik seviyesinin yükseldiği ve dış ticaretin arttığı doğrudur. Fakat bu artış, Türklerin ve Mısırlıların çabaları ile değil, Doğulu Hristiyan tebaanın ve Batılı işadamlarının çabaları ile olmuştur. Müslüman ulusların Batılılaşmaya başlamalarından önce Doğulu Hristiyanların ve Batılıların elinde bulunan doğu ticaretinin tekeli, yine bunların elinde kalmıştır. Ekonomik gelişmenin artmasıyla da bu durum bir tehlike haline gelmiştir. Malî sorumluluk ve malî ilişkiler gittikçe daha çok eller arasında taksim edilmiştir. Batılı özel kapitalistlerin Türkiye ve Mısır'da ele geçirdikleri çıkarlar o kadar genişti ve Batıda o kadar çok yatırımcıya yayılmıştı ki; bu çıkarlar yetersiz Türk ve Mısırlı devlet adamlarının yine yetersiz yönetimleri yüzünden tehlikeye girdiğinde yalnız diplomatik değil, askerî müdahalelerde de bulunmak için yatırımcılar kendi hükümetle-

Levent Şahverdi Arşivi

rine baskı yapmaya başlamışlardır. Sultan Mahmut ve Mehmet Ali'nin halefleri atalarının itibarlarını, Batı para borsalarında -çok defa tefeci şartları ile- paraya çevirebilme sırrını öğrenmişlerdir. Bütünüyle hırsızlık diyebileceğimiz faizlerle aldıkları ödünç paralar, bir iş yaptıklarını gösterecek herhangi bir işe harcanmamış, Avrupa'daki Doğulu Hristiyan tebaanın ve Sudan'daki Müslüman fanatiklerin kontrol altında tutulması çabalarınca yutulmuştur. Bir buhran patlak verdiği zaman da Batılı alacaklılar hükümetlerini müdahaleye zorlamışlar, bu müdahale sonunda yalnız Mısır'da ve Türkiye'deki yatırımlarını kurtarmakla kalmamışlar; yeni ve daha güçlü imtiyazlar elde etmişler ve iflâs halindeki borçlu hükümetler üzerinde malî kontrol kurmaya giden yolları açmışlardır.

Daha sonraki çeyrek yüzyıl içinde Doğu'nun ekonomik ve malî gelişmesi başlamış ve bu gelişme giderek Batılı ellerde daha çok toplanmıştır. Bu yüzden Türk ve Mısır uluslarının ekonomik ve malî bağımsızlıklarının gerçekleştirilmesi gecikmekle kalmamış, her zamankinden daha da güçleşmiştir.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerine çöken felâket, 1908 ihtilâli ile Sultan Hamit rejimine son vermiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütlendirdiği "Genç Türkler" (Jön Türkler) hareketinin başarısızlığına da yol açmıştır. Aradan bir kuşak geçmiş olmasına rağmen, bu sonraki Türk reformcuları da kendilerinden önceki reformculardan değişik bir politika izlememişlerdir.

1908 ihtilâline yol açan korkulardan biri de, Sultan Hamit rejiminin devam etmesi halinde Türklerin azınlıkta oldukları ve bu yüzden Türkiye'nin sürekli olarak elinde bulundurmayı ümit edemeyeceği Makedonya'nın Osmanlı İmparator-

Levent Şahverdi Arşivi

luğu'ndan kopup ayrılması korkusuydu. Bu arada, Makedonya, devletin malî, idarî, diplomatik gücünü alıp götürmekteydi. Çünkü etrafı Osmanlıların eski Doğulu Hristiyan tebaalarınca kurulmuş yeni bağımsız millî devletlerle çevriliydi ve bu devletlerin her biri Makedonya üzerinde hak iddia etmekte ve bu hakkı elde etmek için de sınırların ötesinden silâhlı çeteler gönderip bölgeyi hiç durmayan bir karışıklık içinde tutmaktaydılar.

Genç Türkler, 1908 ihtilâlini Türkiye'ye gittikçe daha az fayda sağlayan bu toprakları elde tutabilmek için de yapmışlardı. Uygulamak istedikleri sistem, Sultan Hamit rejiminden kurtulmayı bir ortak amaç haline getirip Doğulu Hristiyan tebaalarla bir kardeşlik kurup yönetimi de onlarla bir parlamento içinde paylaşmaktı. Kardeşleşmeye karşılık, bu uluslardan istenen, sadık Osmanlı vatandaşları olmalarıydı.

İhtilâlciler, Mithat Paşa'nın 1876 anayasasını geri getirerek samimi olduklarını göstermişlerdi ve gerçekten de bu kardeşleşme başlar gibi olmuştu. Fakat ömrü altı haftayı geçmemiştir. Çünkü İttihat ve Terakki'nin programı Batılı milliyetçilik görüşünü hesaba katmamıştı. Bu görüşe göre; milliyetçilik, her ulusun bağımsız bir devlete sahip olması, ulusal bir tekdüzelik göstermesi ve sınırları içindeki bütün insanlar ve topraklar üzerinde tam bir egemenliğe sahip olması idi. Orta Doğu'da gittikçe güç kazanmakta olan bu görüş, İttihat ve Terakki'nin fikirleri ile bağdaşamazdı. Osmanlıların eski Doğulu Hristiyan "sürüleri" çoktandır kendilerini bu Batı görüşüne kaptırmışlardı. Bir Yunan, bir Sırp, bir Bulgar ve bir Rumen millî devletinin temelleri atılmıştı bile. Bu durumda, bu genç millî devletlerin halkları ve hükümetleri bir tek bayrak altında

Levent Şahverdi Arşivi

millî birliklerini gerçekleştirmek gayelerinden vazgeçecekler miydi? Hâlâ Osmanlı tebaası olarak kalmış bulunan Türk olmayan uluslar, bağımsızlığa kavuşmuş milletdaşları ile siyasal bir birlik gerçekleştirmek ümitlerini bırakacaklar mıydı?

Bunun böyle olmayacağı, Genç Türkler'in de kendilerini bu milliyetçilik ruhuna kaptırmış olmalarından belliydi. Özellikle Paris'te sürgün hayatı yaşamış ve Batı Avrupa'nın siyasal havasını solumuş Genç Türkler'de milliyetçilik ruhu çok güçlenmişti. Teorik olarak Genç Türkler'in "Osmanlılık" programı, bütün Osmanlı tebaalarının eşit kültür özgürlüğü, parlamento ve devlet hizmetlerinde eşit temsil anlamına gelirken; pratikte bu anlam, Türk olmayanların Türklere ayak uydurdukları sürece hoşgörü ve kardeş muamelesi görecekleri demekti. Başka bir deyimle bu, daha önce, hiçbir sultanın devşirmeler kurumu yolu ile ilk Osmanlı sisteminin bütün gücüyle süregeldiği devirlerde bile girişemediği bir "Türkleştirme" idi. Yirminci yüzyılda böyle bir politika, elbette başarılı olamazdı, ama mümkündü. Hiç değilse bütün taraflar için yararlı idi; çünkü insanların korkunç çilelerine ve artık bunların hepsinden daha önemli bir durum gösteren ekonomik kayıplara son verecekti.

Genç Türkler'in uğradığı düş kırıklığı hızlı ve derin olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan unsurları, "Osmanlılığı" İttihat ve Terakki'nin düşündüğü şekilde anlayacak yerde, ihtilâlin yarattığı karışıklığı fırsat bilip kendi millî amaçlarına hizmet etmeye koyulmuşlardı. Yabancı komşular da aynı fırsattan faydalanmakta gecikmemişlerdi. Avusturya-Macaristan, 1878 yılından beri uluslararası bir manda altında bulunan Bosna ve Hersek'i topraklarına katıyor; Bul-

Levent Şahverdi Arşivi

garistan, Osmanlı egemenliğini reddediyordu. İtalya, Kuzey Afrika'daki Trablus ve Bingazi vilâyetlerini ele geçiriyordu. Geçici bir süre için güçlerini birleştirmiş olan Balkan devletleri, Meriç nehrinin batısında kalan bütün Osmanlı topraklarını işgal etmekteydi. Böylece, 1913 yılında Türklerin yeni reform teşebbüsleri, bu teşebbüslerin kurtarmayı hedef tuttuğu Makedonya'nın ve üstelik Batı Trakya, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Trablus ve Bingazi'nin kaybıyla sonuçlanıyordu.

Daha büyük bir düş kırıklığı, Türkiye'nin 1914-1918 Dünya Savaşı'na katılmasıyla meydana gelmiştir. İttihat ve Terakki'nin bu anî kararı almasının nedenleri karışıktır. Bu katılmanın ilk ve en önemli nedeni; bir şans deneme -kaybedilenlerin bulanık sularda yeniden avlanabileceğini deneme- arzusudur. Fakat bu katılmada Rusya'ya karşı daha rasyonel bir hesap da bulunmaktadır: İtalya ve Romanya'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na karşı yaptıkları hesaplar gibi. Genç Türkler, Rusya'nın en büyük düşmanları olduğunu düşünüyorlardı. Bir genel savaşta Rusya 'muzaffer' olduğu takdirde, Türkiye aleyhindeki geleneksel ihtiraslarını gerçekleştirmek fırsatını -Türkiye'nin eski Batılı müttefiklerinin tarafsızlığın bedeli olarak Osmanlı topraklarının bütünlüğünü garanti etmiş olmalarına rağmen- kaçırmayacaktı. Genç Türkler, Türkiye'nin tarafsız kalamayacağına ve ağırlığını terazinin Rusya'nın karşısındaki kefeye koyması gerektiğine de inanmışlardı. Terazinin bu kefesi, İngiltere'ye karşı beslenen hoşnutsuzluk yüzünden daha ağır basmaya başlamıştı. 1907 yılında sona eren yüzyıl içinde Rus saldırısına karşı İslâm dünyasının şampiyonluğunu yapmış olan İngiltere, Avrupa politikasının yeni icapları yüzünden Asya politikasını bırak-

Levent Şahverdi Arşivi

mış, Rusya ile bir antlaşma yaparak Müslüman ulusları her zamankinden daha çok Rusların insafına terketmişti.

1908 İhtilâli karşısında İngiliz hükümeti soğuk davranmış; İngiliz kamuoyu Balkan Savaşları sırasında Türk davasına düşmanlık göstermişti.

Bardağı taşıran son damla da, Dünya Savaşı'nın başlangıcında, Türkiye'nin özel İngiliz tersanelerine ısmarladığı iki savaş gemisine İngiliz hükümetince el konması olmuştur. Gerçi yapılan anlaşmada İngiltere'ye böyle bir hak tanınmıştı ve yabancı devletlerle özel İngiliz tersaneleri arasındaki anlaşmalarda böyle bir madde her zaman bulunmaktaydı, ama bu defa gemilerin paraları halktan toplanmış ve hepsi de ödenmişti. Bunlara el konması, Türk kamu oyunda büyük bir karşı tepkiye yol açtı. Sonunda son darbe de iki Alman savaş gemisinin -Göben ve Breslau- İstanbul'a gelmeleri ve bunların, İngilizlerin el koyduğu gemilerin yerini almak için derhal Türkiye'ye satılmaları ve bundan sonra Karadeniz'e çıkarak Rus limanlarını bombalamaları olmuştur. Türkiye bu durumda artık savaşa katılmıştı.

Genç Türkler, bir kere savaşa katılınca, bunu dev ölçüler içinde yürütmeye hazırlanmışlardır. Sultan Abdülhamit'in kitabından bir yaprak koparark bütün İslâm dünyasını seferber etmek teşebbüsüne girişmiş ve hatta bu yolda, 'kâfir' Almanya ve Avusturya-Macaristan ile ittifak halinde bulunmakla beraber; İngiliz, Fransız ve Rus 'kafir'lerine karşı savaşmanın bir 'cihat' olacağı yolunda şeyhülislâmdan da fetva almışlardır.

Böyle bir yola gitmek boşuna değildi: Çünkü 1914 yılında, Müslüman olmayanların boyunduruğundaki Müslümanların sayısı, Müslümanların yönetimindeki Müslümanların sa-

Levent Şahverdi Arşivi

yısından çok daha fazlaydı ve bunlar da İngiltere, Fransa ve Rusya'nın elindeydi. Bir miktar Müslüman da Bosna'da ve Doğu Afrika'da merkezî devletlerin yönetimindeydi.

1914-1918 savaşını kazanmak bakımından 'cihat ilânı' tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çünkü Hintliler; Rusya Müslümanları, Mısırlılar, Afganlılar, İranlılar, Türkiye'nin 30 Ekim 1918'de Mondros mütarekesini imzalamasından sonraya kadar 'cihat' çağrısına hiçbir karşılık vermemişlerdir. Bu tarihten sonra Müslümanların Müslüman olmayan efendilerine karşı ayaklanmalarının nedeni, müttefiklere teslim olmuş bulunan Türkiye'nin 1914'deki 'cihat' çağrısı değil, galip Batılı müttefiklerin ortaya attıkları "küçük ulusların hakları" ve "kendi kaderini kendi tayin etme" prensipleridir. Müttefikler, savaş yılları boyunca, Avrupalı düşmanlarına karşı bir silâh olarak bu prensiplerin durmadan propagandasını yapmışlardı.

Genç Türkler'in başlatmaya giriştikleri diğer bir iddialı hareket de 'Pan-Turanizm' olmuştur. Bununla Pan- Slâvizm örneği ele alınarak, Türkçe konuşan bütün uluslar arasında bir yakınlaşma sağlanması amacı güdülmüştür. Bu düşünce bir Fransız şarkiyatçısı olan Leon Cahun'ün 'İntroduction a l'Histoire d'Asie" adındaki eserinden alınmıştır.

Söylendiğine göre, Selânik'teki bir yabancı konsolos bu kitabın bir kopyasını İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden birine vermiştir. Cahun, kitabında orijinal göçebe kurumlarının bir övgüsünü yapmakta, göçebe fatihlerin, steplerin kanunlarını bırakıp bunların yerine İslâm kanunlarını alınca nasıl yozlaştıklarını anlatmaktadır. Genç Türkler'in bu kitaptan çıkardıkları ders şu olmuştur: İslâm öncesi kurumlara dönmekle millî bir gençleşme olacak ve Osmanlı sınırları dışındaki

Levent Şahverdi Arşivi

diğer Türkçe konuşan uluslarla işbirliği için bir temel atılmış bulunacaktır.

Bu propagandanın pratik yönü şu idi: Türkçe konuşan ulusların üçte ikisi Türkiye sınırları içinde değil, Rusya sınırları içindeydi ve böylece Rus İmparatorluğu'nu parçalamakta bir araç olacaktı.

Bu hareket de bir sonuç vermemiştir. Rus İmparatorluğu yıkılmış, fakat kontrolundeki Asyalı halklar dağılmamıştır. Bu arada, İngiliz hükümeti de Pan-Turanizmi, Türk olmayan Müslümanlar arasında Türkiye'ye karşı bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. Bu propagandayı özellikle "Türkleşme" tehlikesine en çok maruz bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça konuşan tebaası arasında yürütmüştür. İngiliz propagandasının en büyük darbesi 1916'da Türkiye'ye karşı kışkırttığı ve Mekke Emiri'nin yönetiminde, Hicaz'da başlayan Arap ayaklanması olmuştur. Peygamberin bir üyesi olduğu dünyanın ilk Müslüman uluslarından birinin, Peygamber sülâlesine mensup ve kutsal şehirlerin bekçisi bir şahsın liderliğinde ayaklanması ve âsilerin üstelik Müttefiklerle güçlerini birleştirmeleri Osmanlı 'cihad'ını etkisiz bırakmıştır.

Türkiye, 1914-1918 Dünya Savaşı'na katılmanın sonucunda Arap vilâyetlerini ve Mısır üzerindeki egemenliğini kaybetmiştir. Tıpkı, 1908 ihtilâlinden sonra Avrupa'daki vilâyetlerini ve Trablus-Bingazi'yi kaybetmesi gibi, 30 Ekim 1918'de Mondros mütarekesinin imzalanmasından sonra Türkiye'nin Toros dağlarının güneyindeki vilâyetleri Müttefiklerin askerî işgaline uğramış; Boğazlar bunların gemilerine açılmış, İttihat ve Terakki gözden düşmüş ve Türk milleti de hem alabildiğine yorgun, hem de ümitsiz kalmıştı. O anda, yalnız

Levent Şahverdi Arşivi

imparatorluğunu kaybetmeye değil, 1882 yılından beri Mısır'ın yaptığı gibi yabancı bir devletin himayesine de girmeye hazır duruma gelmişti. O günlerde Mısır'ın durumu Türklere 'ehveni şer' gibi görünmüş, Batı kültürü almış pek çok aydın Türk, bir İngiliz himayesi ya da bir Amerikan mandasını tavsiye etmişti. Bu Türklere göre, böyle bir yönetim, "henüz kendi kendilerine modern hayatın ağır şartlarına uymak yeteneğine ulaşmamış Türkler için sığınabilecekleri bir cennet" olacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1908-1918 YILLARININ BİLANÇOSU VE MÜTTEFİKLERİN BARIŞ ŞARTLARI

Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1919'da imzalanmasıyla Yunanlıların, Paris'teki Müttefik Devletler Konseyi'nin çağrısı ve Müttefik savaş gemilerinin yardımıyla 16 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmaları arasında geçen yarım yıl içinde Türklerin morali en düşük seviyeye inmişti. Bununla beraber, ihtilâller ve savaşlarla geçmiş son on yılın bilançosunun -ilk göründüğü gibi- tam olarak Türklerin aleyhine olmadığı da ortaya çıkmıştır. Anadolu'daki "anavatan"larının Yunan istilâsına uğramasının yorgun Türkleri yeni savaş çabalarına zorlamasıyla, lehte olan şartlar, birbiri peşi sıra ortaya çıkmaya başlamıştır.

Her şeyden önce, Afrika'daki Trablus ve Bingazi; Avrupa'daki Arnavutluk ve Makedonya ve Asya'daki Arap ülkeleri gibi yabancı vilâyetler artık kaybedilmişti. Mısır ve Bosna-Hersek üzerindeki yalnız lâfta kalan egemenlik de gitmişti. Bunların elden çıkması o kadar kesindi ki, en katı emperyalist Türk bile bunların geri alınabileceğini düşünemezdi. Türkler son on yıl içindeki çabalarını bu toprakları elden kaçırmamak

Levent Şahverdi Arşivi

için harcamış olduklarından bu durum ezici bir yenilgi duygusu veriyordu. Gerçekte ise, bu yabancı vilâyetler, ilk Osmanlı kurumlarının çözülmeye başlamasından sonra Türkiye için bir bakıma iyi olmuştu. Bunları elde tutmak için yeni kan ve para fedakârlıklarına girişmek Türk insanının kaldıramayacağı bir yük olacaktı. Bu bakımdan zararın neresinden dönülse kârdı ve gerçekten bu toprakların kaybedilmesi Türkler ve Türk devleti için zarar değil, umulandan büyük bir kâr olmuştur.

Geç kalınmış olmakla beraber, bu durum, Türklerde milliyetçilik ruhunu uyandırmak gibi yapıcı bir kazanç da sağlamıştır. Bu yeni ruh, azim doluydu ve belirli hedeflere sahipti. 1908-1918 felâketleri Türk anavatanına dokunmamıştı. Fakat Yunan kuvvetlerinin İzmir'e çıkması, Türklerin yüreklerine saplanan bir hançer olmuş, yaşamaya devam edebilmeleri için gerekli topraklar tehlikeye girmişti. Bu yeni durumun sonucu da Türklerde milliyetçilik bilincinin canlanması olmuştur. Bu bilincin bilinçaltı unsurları, aslında bir süreden beri, Batının siyasal felsefesinin Doğulu Hıristiyanlarca benimsenmesinden beri, Türklerin zihinlerine de sızmaya başlamıştı. Bu şekilde Türkler, güçlerini kendi kurtuluşlarında toplayacaklardı.

Pan-Turanizm ve Pan-İslâmizmin büyük hayalleri artık yok olmuştu. Türkler, artık yeni bir önderin yönetiminde 'kendi evlerinin efendisi' olmaya çalışacaklardı. Önce Yunanlıları topraklarından atarak askerî yönden, sonra da Müttefik devletlere Türklerin çoğunlukta oldukları topraklarda Türk ulusal egemenliğini kabul ettirerek siyasal yönden, bunu gerçekleştireceklerdi. Fakat Türkler bu hedeflerin ötesindeki amaçlara da gözlerini dikmekte gecikmemişlerdir. "Savaştan sonraki savaş"ı kazansalar da, istedikleri barış şartlarını kabul et-

Levent Şahverdi Arşivi

tirseler de; asıl ekonomik alanda 'evlerinin efendisi' olmadıkları takdirde barışı yine kaybedeceklerini farketmişlerdi. Aynı zamanda, millî kalkınma için harekete geçirilen güçler, Türk kadınının durumunda yapılan devrimle çok daha güçlenecekti. Bu gelişme Türkiye bakımından o kadar önemlidir ki, bu konudan, başka bir bölümde geniş olarak söz edilecektir.

İç hayatındaki bu değişikliklerin yanı sıra, uluslararası alanda Türkiye'nin lehine bazı önemli değişiklikler de olmuştur.

Bir tarafta, yalnız yenilgiye uğrayan devletler yorgun düşmekle kalmamışlar, galip devletler de savaştan bitkin bir halde çıkmışlardı. Mütarekelerin imzalanmasından birkaç ay sonra, savaşın sonunda herşeye muktedir görünen galipler, yenilmişlerden farklı değillerdi. Herhangi bir ülkenin gerçek yorgunluk derecesi, katılınmış olunan olağanüstü dayanıklılık mücadelesi sonunda bir rastlantıyla yenik ya da yenen tarafta kalınmış olmakla değil, ekonomik hayatın gelişmesinin ulaştığı seviye ile ölçülür. Ekonomik bakımdan en gelişmiş devletler olan Fransa, Almanya ve İngiltere, savaş yılları içinde en büyük zaferleri kazanmak için büyük çabalar harcayabilmişlerdir; fakat bunu başarmalarına imkân veren karışık düzen aynı zamanda onları bu başarıların bedeli olarak en büyük buhranlara ve yorgunluğa yöneltmiştir. Buna karşılık, Türkiye ve Rusya gibi ekonomik bakımdan az gelişmiş devletler de askerî bakımdan çökmüşlerdir. Bunun yanı sıra zaten yetersiz oluşları, bu çöküşün acısını komşuları kadar hissetmelerini ve sistemlerinin o kadar çok yaralanmasını engellemiştir. Nitekim, mütarekelerin imzalanmasından sonra Almanya gibi İngiltere ve Fransa da, Türkiye ve Rusya gibi yeniden askerî çabalara girişebilmek gücünde olamamışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Batılı devletler, ölüm- kalım savaşından 'muzaffer' olarak çıktıktan ve artık var oluşları için ortada bir tehlike kalmadıktan sonra, ellerinde arta kalmış savaş gücünü yeniden kullanmaktan demokratik kurumları ve halklarının akıllılığı ile engellenmişlerdir. Muzaffer devletlerin hükümetleri, henüz sona ermiş olan savaşın hızı ile millî enerjileri savaş yılları çapında harcamaya devam etme eğilimindeyken, ulusal, içgüdüleriyle yükün ağırlığının farkına varmışlar ve tehlike de ortadan kalktığına göre bir an önce bir gevşemeye gidilmesi gerektiğine inanmışlardı. Böyle bir muhakeme yürütecek zekâya ve hükümetlerini kamuoyunun isteklerine uymaya zorlayacak güce sahip olan bu uluslar, yöneticilerine sürekli bir baskı yapmışlardır. Hükümetler, az ya da çok, er ya da geç bu baskılara boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Nitekim mütarekelerin imzalanmasından sonraki yıllarda hükümetler dışardaki taahhütlerini, gerekli güvenlik marjını tehlikeye sokmadan asgari hadde indirmişlerdir. Galiplerin ilk ve en çok geri çekildikleri alan, ne Fransızların ne de İngilizlerin fazla çıkarları bulunmayan Orta ve Yakındoğu olmuştur. Fransız ve İngiliz uluslarının sağduyusu, devlet adamlarının ve resmî kişilerin kaybedilen itibar için ağlaşmalarına bakmayarak hükümetlerini geri çekilmeye zorlamıştır. Maddî yorgunluktan çok, kamuoyunun bu baskısı, İngiliz ve Fransız hükümetlerini 1919-1922 Türk-Yunan savaşına ciddî bir müdahaleden alakoymuştur. Böyle bir müdahale olmadığı için de daha aşağıda anlatacağımız coğrafî ve teknik nedenler yüzünden askerî denge gittikçe Türkiye'nin lehine dönmüştür.

Uluslararası alanda, şartların Türkiye'nin lehine gelişmesinin başka bir önemli ve beklenmeyen olayı da 1917 Bolşe-

Levent Şahverdi Arşivi

vik İhtilâlinden sonra Rusya'nın politikasının tersine dönmesidir. Çarlık Rusyası, İslâm uluslarının baş düşmanı rolünü sonuna kadar oynamıştı. Bu rol de 1907-1917 yılları arasında İngiltere hiçbir şekilde karşısına çıkmadığı için, en had biçimini almıştı. 1917'de, Çarlığın yerini Sovyet Cumhuriyeti almış ve derhal kendini, Çarların Batılı müttefikleri ile karşı karşıya bulmuştur. Bu arada İngiltere'nin Çarlık Rusyası ile on yıl süren ittifakı, İslâm dünyasının İngilizler için besledikleri iyi niyeti yitirmiştir. Çarlık devrilir devrilmez, İngiltere, Türkiye'ye karşı savaşın başlıca sorumlusu ve hâlâ Müslüman ülkeleri sömüren başlıca Batılı devlet olarak ortada kalıvermiştir. İngiltere ve Fransa'nın silâhlandırıp örgütlendirdiği, General Denikin komutasındaki "Beyaz Rus" ordusu karşısında sıkışık durumda bulunan Bolşevikler, bu yeni durumdan yararlanma fırsatının hemen farkına varmışlardır. Üstelik Mondros Mütarekesinden sonra Batılı devletlerin Beyaz Ruslara Boğazları açmaları da Bolşevikler için durumu daha tehlikeli bir hale sokmuştur. Bunun üzerine, Bolşevikler, on yıl önce İngilizler tarafından bırakılmış olan İslâmın şampiyonluğu rolünü hemen üzerlerine almışlar ve aynı zamanda, İngiltere'yi Orta ve Yakındoğu'da 'Çarların cellâdı' olarak tanıtmaya koyulmuşlar ve bu yolda da bir miktar başarı kazanmışlardır. Bolşeviklerin bu yöndeki bir pratik adımı Yunan istilâsına karşı koyan ve galip Müttefik devletleri hiçe sayarak örgütlenmeye başlamış olan Türk milliyetçilerini desteklemek olmuştur. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının megalomanca Pan-Turanizm ve Pan-İslâmizm hareketlerinden vazgeçen sağduyuları, böylece bir Türk-Rus işbirliği yolundaki engeli ortadan kaldırmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bolşeviklerin Türkleri desteklemelerinin ilk amacı Müttefik devletleri Kafkaslardan ve mümkünse Karadeniz'den atmaktı. Çünkü bu devletler, bu yollardan Sovyet Cumhuriyetinin iç düşmanlarına yardım etmekteydiler. Daha geniş bir amacı da, olumlu bir eylem ile Rusya'nın yeni rejim altında İslâm dünyasının bir dostu olduğunu ispatlamaktı. Türk milliyetçilerine gelince, sonunda, ölüm-kalım savaşlarını kazandıktan sonra Rusya'yı belki de -eski açık düşman yerine- bir dost olarak daha az tehlikeli görebileceklerdi.

Mücadelenin buhranı içinde Türk milliyetçileri kendilerine uzatılan eli tutmuşlardır ve Rusya'nın desteği de davaları için çok büyük bir yardım olmuştur. Rusya'dan aldıkları silah ve para yardımından başka büyük devletlere kafa tutarken yalnız olmadıklarını hissetmeleri de morallerini yükseltmiştir. Rusya, yenilmiş ve büyük bir değişikliğe uğramış bulunmasına rağmen yine de büyük bir devlet olarak kalmıştı ve Bolşeviklerin devlet dini gibi kabul ettikleri yeni ideolojinin bozguncu etkileri Avrupa ve Amerika'daki egemen sınıfları dehşete düşürüyordu.

Böylece, 1919 yılında Türkiye'de başlatılan yeni hareket, daha önceki felâketle sonuçlanan hareketlerden birçok bakımdan çok değişik şartlar içinde gelişiyordu. Yeni şartlar, Mustafa Kemal'e, Enver'den, Talât'tan, Cavit'ten, bunlardan daha önceki reformcular olan Mithat Paşa, Mahmut II. ve Selim III'ten daha iyi kazanma şansı veriyordu. Yine de Mustafa Kemal'in Müttefik devletlere kafa tutması kahramanca bir inanç ve cesaret eylemidir. Ayrıca Türk önderi, 1919 yılında görünüşün herhangi bir Türk vatanseveri için son derece cesaret ve ümit kırıcı olmasına karşılık, ülkesinde uykuda bulunan

Levent Şahverdi Arşivi

güçleri keşfedebilmiş, olaylar da onun bu görüşünün ne kadar doğru olduğunu ispatlamıştır.

Durumun en hayret verici yanı ise, o sırada Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünüyle parçalanmış olmasıdır. Tam bir dağılma olan bu parçalanmadan bir sürü Arap devleti ortaya çıkmıştır. Mezopotamya ya da Irak, Hicaz kralı Hüseyin'in oğlu Faysal'ın hükümdarlığına getirildiği bir meşruti krallık olmuştur. Hüseyin'in krallığı altındaki Hicaz da bağımsızlığını ilân etmiştir. Filistin, İngiliz mandasına verilmişti ve Yahudilerin vatanı olacaktı. Ürdün, özerk bir prenslik olarak, Hüseyin'in diğer oğlu Abdullah'ın yönetiminde Filistin'e bağlanmıştır. Suriye ise Fransız mandasına geçmiştir.

Mısır, Osmanlı egemenliğinden çıkarılmış, İngiltere tarafından Kral Fuad'ın yönetiminde bağımsız bir krallık olarak tanınmıştır. Ermenistan ve Kürdistan devletleri yaratmak için adımlar atılmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan, Anadolu'nun orta kısımlarından başka bir şey kalmamıştı. Irk bakımından tekdüzelik gösteren bu bölge de yorgun ve fakirdi. Sultan Süleyman tarafından eski Asur, Pers, Roma ve Kartaca imparatorlukları ile boy ölçüşecek hale getirilmiş olan o olağanüstü Osmanlı İmparatorluğu'ndan ortada büyük savaş ve yenilgiden sonra kala kala Türkiye'ye bir avuç toprak kalmıştı.

Türkiye'nin elinde Anadolu'dan ve Boğazlar'ın batısında Avrupa'dan kalan toprak parçaları ise fakir ve moral bakımından da çöküktü. Boşuna yapılan bir savaşta kaybedilen insanlar ve kaynaklarla ülke, felce uğramıştı. Üstelik yenilginin acısı da beraberinde ümitsizlik getirmişti. On iki yıl süren savaşlar ülkenin iç gelişmesini engellemişti. Türkiye'nin vilâ-

Levent Şahverdi Arşivi

yetleri başkalarına gitmiş, müttefikleri ezilmiş, Hint Müslümanları arasındakiler dışında, İslâm dünyasında bile dostu kalmamıştı. İstanbul 'muzaffer' orduların elindeydi. Türkiye, düşmanları tarafından çevrilmişti. Büyük devletler bir kampın etrafında dolaşan kurtlar gibi aç gözlerini Türkiye'ye dikmişlerdi. Çünkü Türkiye, tabiat yönünden hayli zengindi ve emperyalizm de doymak bilmezdi.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra görülen ümit kırıcı durum, böyleydi: Savaş sona ermişti ve müttefiklerin yeni emirlerini tam bir kadercilikle beklemekten başka yapabilecek birşey yoktu. Boğazlar ve Adana bölgeleri Müttefiklerce işgal edilmişti. Alınan bu tedbirler dışında Türkiye ile bir barış antlaşması yapmak için hiçbir teşebbüse girişilmiyordu. Yakın-doğu sorunun ele alınması için iki uzun yıl endişe içinde beklemek gerekecekti.

Müttefikler, Avrupa'daki barış şartları, Wilson prensipleri ve emperyalist ihtiraslar ile o kadar meşgullerdi ki; 18 Ocak 1919'da barış konferansı toplandığı zaman yalnız Avrupa'nın kaderini ellerine almışlar, Yakın-doğu sorunlarını daha sonraya bırakmışlardı. 1920'de San Remo'daki konferans toplanıncaya kadar da Türkiye'nin durumu ile hiç ilgilenmemişlerdi. Geçen süre içinde bir sürü pazarlık yapılmış ve pazarlıklar, ihtiraslar, gizli alaşmalar, ard niyetlerle durumu büsbütün karışık hale getirmiş, 'nihaî hal' çarelerini bir çıkmaza sokmuştur.

Savaş yılları arasında yapılmış bulunan ve başlıca dört tane olan bu gizli anlaşmalardan da kısaca söz etmek gerekir. Bu, hem anlaşmaların nasıl bir tutum içinde yapılmış olduklarını, savaş ve barışın nasıl yürütülmüş bulunduğunu, hem de

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye ile Sevr Antlaşması'na nasıl ulaşılmış olduğunu göstermesi bakımından yararlı olacaktır.

18 Mart 1915'te, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında bir İstanbul Anlaşması yapılmıştı. Bu belge özellikle İstanbul'un ve Boğazların geleceğiyle ilgiliydi. Anlaşma, gerçekten, bölgenin statükosunun korunmasını isteyen İngiltere ve Fransa ile Rusya'nın ihtiraslarını tatmin edecek, her tarafça kabul edilebilecek ilk yakınlaşma hareketi olmuştur. Buna göre, Rusya; İstanbul, Karadeniz Boğazı'nın her iki kıyısı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı'nın Avrupa kıyısını alacak; buna karşılık İstanbul limanı müttefik ticaret gemileri için serbest bir liman olarak bırakılacaktı. Anlaşma daha sonra 1907 yılında yapılmış olan İngiliz-Rus anlaşmasını da 'teyit' ediyordu. Bu eski anlaşmaya göre de, İran'ın petrol bakımından zengin bölgeleri İngiliz nüfuz bölgesi olarak kabul edilmişti. Ayrıca, Müslümanlar için kutsal sayılan yerlerin de Türkiye'den koparılıp alınması ve bağımsız bir Müslüman devletine verilmesi kararlaştırılmıştı. Bunlara karşılık da Rusya, Müttefikler, Boğazları zorladıkları ve bir istekte bulundukları zaman kuzeyden yardım edecekti.

26 Nisan 1915'de İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya arasında imzalanmış olan gizli Londra Antlaşması da, İtalyanların savaşa girmek için ileri sürdükleri şartları 'ihtiva' etmekte ve savaşın sonunda Asya Türkiye'sinin bölüşülmesine gidildiği takdirde İtalyanların istedikleri topraklarla ilgili maddeler bulunmaktaydı. Bunlardan biri de İtalyanların Antalya vilâyeti ve etrafındaki Akdeniz kıyılarında istedikleri pay ile ilgiliydi ve İtalyanlar daha önce yapılmış olan İtalyan-İngiliz anlaşmasıyla bazı haklar elde etmişlerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

16 Mayıs 1916'da, İngiltere, Fransa ve Rusya adına imzalanmış olan Sykes-Picot Anlaşması da Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle Arap vilâyetleri ile ilgiliydi. Bu anlaşmada, bağımsız bir Arap devletinin ya da bir devletler konfederasyonuyla Fransa ve İngiltere'nin kontrolunda bazı nüfuz bölgeleri kurulması, Rusya'ya bazı toprakların bırakılması, demiryollarının ve limanların işletilmesi için Araplarla müzakere edilmesi ve bir anlaşmaya varılması öngörülmekteydi.

Diğerleri gibi bu özel ve gizli anlaşma da, savaşın başarı ile sona ereceğini hesaplayarak Müttefik temsilcilerin bir imparatorluğu nasıl parçaladıklarını ve sanki milletler bir devlet adamının vakit geçirmesine yarayan dama taşları imişçesine, bu parçalardan nasıl yeni devletler yaratmayı plânladıklarını çok iyi göstermektedir. İşte Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş topraklarının kaderi böyle kişisel kararlara dayanıyordu.

Giderek, Müttefikler safına katılmış olan İtalya da Sykes-Picon Anlaşmasında öngörülen çıkarlardan payını istemeye başlamıştı. Bunun sonucu olarak da 1915 anlaşmasının yerini almak üzere bu defa yalnız İngiltere ve Fransa'nın değil İtalya'nın da imzaladığı 17 Nisan 1917 tarihli St. Jean de Maurienne Anlaşması yürürlüğe konmuştur. Bu anlaşma ile İtalya, savaştan sonra İzmir de dahil olmak üzere Batı Anadolu'nun kontrolünü eline geçirmeyi ümit ediyordu.

İtalya'nın bu tutumu, 15 Mayıs 1919'da Yunan kuvvetlerinin İzmir'e çıkmalarına yol açan etkenlerden birini yaratmıştır. Oysa, St. Jean de Maurienne Anlaşması'nın Rusya'nın da onayından geçmesi gerekiyordu. İmparatorluk Rusyasının çökmesi üzerine bu anlaşma hiçbir zaman resmen onaylanmamış ve hukuken hükümsüz kalmıştır. Bunun üzerine İtalya, Os-

Levent Şahverdi Arşivi

manlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesinde umduklarını elde edememiş ve bu yüzden de bütün Yakın-doğu konusunda aldatıldığına inanmıştır.

Savaş sona ermeden önce, Müttefik devletlerin Türkiye için yürürlüğe koydukları değişik teklifler bunlardı. İşte bu dört gizli anlaşmanın iskeleti üzerine 1920 yılındaki Sevr Antlaşması 'inşa' edilmiştir. Mondros Mütarekesinde, Müttefiklerin kendisi için düşündüklerini açıklayan bu plânlar önüne serildiğinde Türkiye nasıl ümitsizliğe düşmesindi.

Müttefikler arasında yapılmış olan bu karşılıklı gizli anlaşmalar yüzünden Paris'teki Barış Konferansı gecikmelere uğrar, kavgalarla geçerken Türkiye'de de başka olaylar gelişmekteydi.

Londra Antlaşması'na uyarak, İtalyanlar 29 Nisan 1919'da Antalya'ya çıkmışlar, İzmir'in de kendileri tarafından işgalini isteyerek St. Jean de Maurienne Anlaşması'nın yürürlüğe konması için baskıya da başlamışlardı. Fakat Rusya'nın anlaşmayı onaylamamış olması, bunu hukuken hükümsüz bırakmıştı. Versailles konferansında ise İtalya'nın Fiume üzerindeki iddiası Müttefikler tarafından o kadar olumsuz karşılanmıştı ki, bunun üzerine İtalya Dışişleri Bakanı Sinyor Orlando konferansı bırakıp gitmişti. Müttefikler, özellikle Yunanlılar, İtalya'nın Fiume darbesini güneybatı Anadolu'da da tekrarlayacağından endişeye düşerek, İzmir'i bir an önce işgal edip ihtiraslarını tatmin etmeye karar vermişlerdi. Eski Helen imparatorluğunu Anadolu'ya kadar genişletmek hayalini yaşatan muhteris Yunan Başbakanı Venizelos, İtalyanların bu tutumunu fırsat bilerek Müttefikleri ve onların dostlarını, isteklerine boyun eğmeye zorlamaya başlamıştı. Venizelos'un

Levent Şahverdi Arşivi

ağzı o kadar iyi lâf yapıyordu ve İngiltere Başbakanı Lloyd George üzerindeki nüfuzu o kadar kuvvetliydi ki, sonunda Müttefikler, Yunanlıların İzmir'i işgal etmelerine izin vermişlerdir. Böyle bir iznin verilmesinin ilk nedeni, Yunanlıları emperyalist ihtirasları bakımından tatmin etmek; ikinci nedeni de İtalya'nın kendi başına bu toprakları işgal ederek yeni uluslararası anlaşmazlıklar yaratmasını önlemekti. Fakat gösterilen asıl sebep başkaydı. Buna göre Türk çeteleri ve sivil halkı 'uslu' durmuyorlar, bölgedeki Rum ve diğer azınlıkları büyük bir tehlike içinde bırakıyorlardı. Mondros Mütarekesi'nin yedinci maddesi de 'sükûn ve nizamın korunması için böyle bir müdahale'ye imkân veriyordu. Bu iddianın gerçek dışı olduğu daha sonra açıkça belirtilmiştir (1).

12 Ekim 1919'da İstanbul'daki Müttefiklerarası Komisyon'un İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali hakkında vermiş olduğu rapor şu sözlerle başlıyordu:

"Yapılan soruşturma göstermiştir ki, Mütarekeden beri Aydın vilâyetindeki Hristiyanların genel durumları memnunluk vericidir ve güvenlikleri hiçbir zaman tehlikeye düşmemiştir.

İzmir'in işgali, yanlış bilgilere dayanılarak Barış Konferansı tarafından emredilmişse, bunun ilk sorumluluğunun, yukarıda belirtilmiş olan gerçekler hakkında yanlış bilgiler vermekte ısrar etmiş olan hükümetler ve kişilere ait olması gerekir.

Onun için, bu işgalin hiçbir şekilde haklı olmadığı ve Türkiye ile Müttefikler arasında imzalanmış bulunan Mütarekenin şartlarını ihlâl ettiği muhakkaktır."

(1) Bu konu ile ilgili olarak o günlerde şu kitaplar yayımlanmıştır: Gaillard, "Les. Turcs et l'Europe", (1. cilt, Chapelot yayınevi, Paris, 1920); Thomas Murb. "The Turks and Europe", (Londra, 1921); Arnold Toynbee, "The Western Question in Greece and Turkey", (Constable yayınevi, Londra, 1922).

Levent Şahverdi Arşivi

Gösterilen nedenlerin sakat olmasına rağmen bunlar, bazı müttefiklerce bir Yunan işgali için yeterli görülmüşlerdir. O zaman meydana gelen olaylar, bundan sonra Türkiye'de birbirini izleyen uzun devrim hareketlerinin ilk nedeni olmuşlardır. Sözde 'sükûn ve nizamı korumak', aslında ise İtalyan ihtiraslarına set çekip bütün Ege kıyılarıyla Ege adalarını içine alan, eski İyonya'nın zengin hinterlandına kadar uzanan bir Helen İmparatorluğu kurmak amacını güden Yunan çıkarması, Türkiye'de birbirini izleyen zincirleme tepkilere yol açmış ve Batı ile Doğu arasında -Yunan Hristiyanlığı ile Osmanlı Müslümanlığı arasında- yeni bir savaş ihtimali dünyayı dehşete düşürmüştü. Yakındoğu ilişkileri tarihinde, özellikle Türkiye'nin evriminde, dramatik olaylarla dolu yeni bir bölüm açılıyordu. Bu bölüm, istilâcı Yunanlıların patlayan tüfekleri, saplanan süngüleriyle başlıyordu ve sonuçları, bugüne kadar (1926) devam edecekti.

Yüksek Müttefik Konseyi'nin, Anadolu'da Yunan yönetimi altında bir bölge kurulması kararı, büyük devletlerin uygulamaya koydukları amaçlarının en ihtiraslısı ve aynı zamanda en felâketlisi olmuştur. Kitabın bundan sonraki bölümleri bu yanlış hesaplanmış hareketin buna katılmış Hristiyan ulusları nasıl küçük düşürücü bir yenilgiye sürüklediğini, Batı uygarlığı ve kültürüyle -az da olsa- aydınlanmış Türk ulusunun güçlü bir milliyetçilikle nasıl yeniden dünyaya geldiğini anlatacaktır.

15 Mayıs 1919'da, sözde Müttefik, aslında bütünüyle Yunan olan bir işgal ordusu, Amiral Calthorpe'un kumandasındaki İngiliz, Fransız ve Amerikan savaş gemilerinin himayesinde İzmir'e çıkmış ve şehir içinde ve çevresindeki stratejik noktaları işgale koyulmuştu. Daha sonra yapılan soruşturma-

Levent Şahverdi Arşivi

larla ispatlandığı gibi Yunan işgal ordusu, işgalin yanı sıra kıyım ve şiddet hareketlerine girişmiş, bunların karşısında bütün dünya dehşete düşmüştür.

15 Mayıs çıkarmasında meydana gelen olaylar Türkleri protestoya ve direnmeye sevkeden etkenlerden biri olmuştur. Millî hareket o zaman başlamıştır. İzmir'in Yunanlılarca işgali bu millî hareketi doğurmuş ve başına Mustafa Kemal Paşa'yı geçirmiştir. Daha ilerde göreceğimiz gibi bu Yunan "çıkarması", üç yıl sürecek çetin bir savaşı körüklemiş ve sonunda Yunanlıların Asya'dan olduğu gibi sürülmeleri ve bütün yabancı devletlere kafa tutan yeni bir Türk devletinin doğuşu ile sonuçlanmıştır.

Olaylar Anadolu'da gelişmeye başlarken, Yunanlılar Müttefiklerce tespit edilmiş hatların dışına taşarlarken ve Türkler Anadolu'nun içinde gizlice hazırlanırlarken; Müttefikler de 1920 yılının ilk yarısında Türkiye ile Barış Antlaşmasının parçalarını bir araya getirmek işine koyulmuşlardı. Ocak ve şubat aylarında Londra'da bir sürü toplantı yapılmıştır. Nisanda San Remo'da önemli bir toplantı daha yapılmış, antlaşma son defa rötuşlanmış ve buna İngilizlerle Fransızlar arasındaki petrol hakları ile ilgili özel anlaşmalar eklenmiştir. 10 Ağustos 1920'de, antlaşma tasarısı itirazları bertaraf edilip kabul ettirildikten sonra Sevr'de, Bâbıâli temsilcilerinin önüne konmuş, bunlar da ses çıkarmadan imzalarını basmışlardır. Aralarında filozof Rıza Tevfik Bey'in de bulunduğu üç Türk delegesinin imzaladığı bu antlaşmayı sultan da kabul etmek zorundaydı.

Sevr Antlaşması ile beraber yapılmış olan ve Anadolu'da nüfuz bölgeleri yaratan İngiliz-Fransız-İtalyan üçlü antlaşma-

Levent Şahverdi Arşivi

sı, Batı emperyalizminin en şaşırtıcı örneklerinden biridir. Haksızlığa son vermek ve küçük ulusların haklarını korumak için girişilmiş bir savaştan, Başkan Wilson'un küçük uluslaın kendi kaderlerini kendileri tayin etmek, millî bağımsızlık ve birlik içinde yaşamak haklarından söz eden idealist açıklamalarından sonra bile, dünyanın ileri gelen devlet adamları, konferans masalarında eski emperyalizm ve toprak ihtirası yollarından Müttefikleri nasıl mükâfatlandıracaklarını, uluslarla nasıl oynayıp bir güç dengesi kuracaklarını hesaplamaya başlamışlardı. Böylece Londra'da, San Remo'da ve Sevr'de Müttefik devlet adamları orta bir bölüşme plânı hazırlamışlardı. Bu plâna göre, "Hasta Adam"ın yere serilmiş vücudunu yalnız parçalamakla kalmayacaklar; aynı zamanda önemli bölgelerini, limanlarını işgal ederek bu hayatî parçaları da alıp götüreceklerdi. Bu, emperyalizmin bir zaferiydi. Zafer saatinde mükâfatlarını isteyen Müttefiklerin tatmini için Batı Asya'nın en zengin bölgeleri koparılıp bunlara verilecekti.

Türkiye yenilmiş ve yıkılmıştı. Onun için itiraz edecek halde değildi. Boğaziçi kıyılarındaki sarayına Müttefikler tarafından kapatılmış ve yine onlar tarafından desteklenen sultan sesini yükseltecek durumda değildi. Müttefikler için bütün yollar açıktı. Onlara lâzım olan tek şey, sultanın hükümetinin bir kâğıt parçasını imzalamasıydı. Ondan sonra Türkiye'nin yarısını aralarında bölüşeceklerdi.

Sevr Antlaşması gereğince, Türkiye, en zengin ve en verimli bölgelerinden yoksun bırakılacak ve küçük bir sultanlık olarak Anadolu'nun ortasında alçaltıcı bir yalnızlık içinde yaşamaya mahkûm edilecekti. Güneydeki Arap vilâyetleri yabancıların manda yönetimlerine verilmişti. Osmanlı Devleti'nin

Levent Şahverdi Arşivi

doğu bölgeleri Ermenistan ve Kürdistan devletleri olacaktı. İzmir ve üzüm bağları, zeytinlikleri, buğday tarlaları ile Anadolu'nun verimli güneybatı kıyı kuşağı, Antalya ve çevresindeki pamuk ambarı İtalya'ya verilecekti. Boğazların ve Marmara Denizi'nin etrafında geniş bir bölge karma bir Müttefikler arası Komisyonun kontrolü ve yönetimi altında silâhtan arınacak bu bölgenin ortasında, örümcek ağının tam içine düşmüş bir sinek gibi, İstanbul Türk kalacak ve burada sultan şerefsiz ve yetkisiz bir hayat sürecekti. Savaş içinde Müttefiklere yaptıkları hizmetlerden ve belki de Lloyd George'un Venizelos'un konuşması ve davranışlarına duyduğu hayranlıktan dolayı Yunanlılar Batı ve Doğu Trakya'yı alacaklardı. Sevr Antlaşmasının mimarlarınca hazırlanan plan, kaba çizgileri ile buydu.

Sevr Antlaşması, Hicaz ve Yugoslavya dışında bütün Müttefikler ve Damat Ferit Paşa'nın önderliğindeki İstanbul hükümetinin delegelerince imzalanmıştır Bu antlaşmanın savaş haline, Türkiye'deki uzun mutsuz mütareke dönemine son vermesi bekleniyordu. Fakat antlaşma, barış değil savaş getirecekti. İmzalandığı gün bütün Türkiye'de millî maten günü ilân edilmişti. İstanbul'daki gazetelerin hepsi siyah çerçevelerle çıkmışlardı. Şehrin İstanbul yakasındaki bütün eğlenceler yasaklanmış, dükkânlar kapatılmış, bütün gün camilerde memleketin kurtuluşu için dualar edilmişti. Bu tepki gösterileri yalnız İstanbul'a özgü değildi. Haberler, ülkenin en uzak köşelerinde, millî çıkarları kalplerinde taşıyanlar için matem çanları gibi duyulmuştu. Anadolu'da, ülkenin bütünlüğü için savaşan devrimciler, Türk topraklarının ve halklarının yabancı ellere teslim edilmesi karşısında derhal harekete geçmişler, antlaşmayı reddetmişler ve buna konan imzaların Türk ulusu-

Levent Şahverdi Arşivi

nu temsil etmediğini bildirmişlerdi. Devrimciler, Müttefiklerin elinde bir 'tasdik' aracından başka birşey olmayan İstanbul hükümetinin, ulusun temsilcisi olma niteliğini kaybetmiş olduğunu ve bu yüzden artık bir son bulması gerektiğini ilân etmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki devrimciler derhal daha büyük bir ciddiyetle işe koyulacak; antlaşmanın şartlarını reddetmek, Müttefikleri ülkeden atmak, her ne pahasına olursa olsun Türklerin Anadolu'daki 'meşru' anavatanlarını başkalarına kaptırmamak için harekete geçeceklerdi. Milliyetçi hareket, bu vatanseverlik gösterisi ve bağımsızlık savaşını büyük bir azimle yürütmeye koyulmasıyla, yalnız taraftar değil, itibar da kazanacaktı. Bir yıl önce Yunanlıların İzmir'e çıkmaları ile nasıl ilk vatanseverlik belirtileri başlamışsa, zorla kabul ettirilen bu gerçekten küçük düşürücü antlaşma ile Türk ulusuna yapılan hakaret de tutuşmuş olan alevleri yeniden körüklüyordu.

İstanbul hükümetinin düşmesi ve Ankara hükümetinin reddetmesi ile antlaşma yürümez hale gelecek, her geçen gün azmi biraz daha artan, biraz daha kendini savunma yeteneğine kavuşan bir ulusa bu antlaşmanın şartlarını kabul ettirmeye çalışmak boşuna bir çaba olacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BEŞİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL

Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1918 Mütarekesi Türkiye'yi tam bir ümitsizlik havası içine sürüklemişti. Osmanlı İmparatorluğu, uzun tarihi içinde hiçbir zaman böylesine derin bir çukura düşmemişti. Avrupa'nın "Hasta Adam"ı ölmek üzereydi. Yalnız Anadolu yaylalarında bazı hayat belirtileri vardı. Ulus, sultanların yönetimindeki yükseliş ve çöküş devirlerinde hiç bu kadar kötü bir kaderle karşı karşıya gelmemişti.

İşte bu noktada, Türklerin şansı dönmeye başlamıştır. Bir Türk askeri, Mustafa Kemal, O anda ülkesini ümitsizlikten ve ezilmekten kurtarmak için ileri atılmıştır. O andan itibaren Türkiye'nin tarihi, bu askerin güçlü kişiliği ile renklenmiştir.

Mustafa Kemal parlak bir asker, azimli ve bağımsız karakterde bir insandı. 1881 yılında Selânik'te dünyaya gelmiş, asker dolu, gözalıcı üniformaların her dakika geçit resmi yaptığı bu garnizon şehrinde büyümüştü. İlk öğrenim yıllarından itibaren askerliği kendine meslek seçmişti. Bir subay eğitiminin bütün aşamalarından geçerek yirmi iki yaşında Harbiye'yi bitirmiş ve Şam'daki bir süvari alayına atanmıştı.

Daha ilk eğitim yıllarından başlayarak, Sultan Abdülha-

Levent Şahverdi Arşivi

mit'in yönetimine karşı Balkan vilâyetlerinde gelişmeye başlamış milliyetçilik akımları ile ilişki kurmuştu. Bu akımlar özellikle Selanik'te derin kökler salmıştı. Bunun sonucunda Mustafa Kemal ateşli bir radikal olmuş ve ülkenin her tarafında gelişmekte olan büyük milliyetçi reform hareketinde etkin bir rol almıştı. İstanbul'daki Harp Okulu'nu bitirmeden önce ateşli bir "Genç Türk" olmuş, 1908 devrimine kadar geçen yıllar içinde çeşitli siyasal faaliyetlere girişmiş ve bu yüzden kovuşturmalara uğramıştı. Sultan Hamit'e anayasa ve parlamento rejimini kabul ettirmek için Üçüncü Ordu, İstanbul'a yürürken, Mustafa Kemal de ordunun kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın kurmay başkanı oluyordu.

Bundan sonraki yıllar içinde Mustafa Kemal'i değişik etkili görevlerle, Balkan savaşlarında ve Büyük Savaş'ta görüyoruz. Her gittiği yerde yeni tecrübeler kazanıyor, orduya reformlar getiriyor ve gerek kişiliği ve gerek bilgisiyle subayların ve erlerin sevgi ve saygısını kazanıyordu. Çanakkale savaşlarında, Anafarta'da, İngiliz kuvvetlerini durdurduğu zaman hem Türkiye'de hem de Almanya'da bir kahraman olarak tanınmıştı. Alman Yüksek Kumanda Heyeti ve kendi komutanı olan Enver Paşa tarafından fazla sevilmemesine rağmen, Mustafa Kemal artık bir asker olarak ününü sağlamıştı.

Bu askerî liderin Cromwell'e benzer bir tarafı bulunmaktadır (1). Mustafa Kemal de sultanın ordusuna karşı harekete geçmiş, ele geçirdiği askerî üstünlüğü ülkede siyasal değişik-

(1) Cromwell, XVII. yüzyılda İngiltere'de Kral Charles I'e baş kaldıran parlamento kuvvetlerinin kumandanıydı. Charles I, parlamentonun yetkilerini kısmak isteyince, Cromwell yönetimindeki bir ordu ile tahtın otoritesine karşı harekete geçmiş, sonunda kral, başı kesilerek idam edilmiş ve ülkede parlamento yönetimi kurulmuştu.

Levent Şahverdi Arşivi

likler için kullanmış ve ülkeyi gittikçe çöküntüye götüren sultanın yetkilerini elinden almış ve giderek onu tahtından uzaklaştırmıştır. Bundan başka Ankara'da millî bir Millet Meclisi'ni kurmuş, Meclis de onu devlet başkanı ve millî kuvvetlerin başkumandanı yapmıştır. Bu imkânları kullanarak ülkesinin itibarını ve gücünü artırmış, düşmanlara karşı başarı ile savaşmış ve ulusunu yönetmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, devrimi gerçekleştirmiş, seçilmiş bir Millet Meclisi'nin desteği ile ülkeyi üstün bir güçle yönetmiş, bir eşi daha görülmeyen bir biçimde idarî reformlar yapmış, tarihte kendisi için ender bir yer hazırlamış ve Doğulu bir ulustan yepyeni bir batılı devlet çıkarmıştır.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile "Genç Türkler"in partisi olan İttihat ve Terakki başkentten kaçmış; gerici liberal İtilâf Partisi, Damat Ferit Paşa'yı sadrazamlığa getirmiş, Meclis feshedilmiş ve İstanbul tam bir karışıklığın içine düşmüştü. Reformcuların rüyaları da bu durumda iskambil kâğıtlarından yapılmış şatolar gibi yıkılmaya başlamıştı. Bu sırada Mustafa Kemal, Filistin'deki askerî görevini bırakarak derhal başkente dönmüş ve anavatan topraklarının her ne pahasına olursa olsun yabancılara karşı korunması, yönetimde reformlar yapılması, ulusun bir millî bağımsızlık ideali etrafında birleşmesi gerektiği yolunda ateşli bir propagandaya girişmişti.

Bu programı yürürlüğe koymak için yeni bir parti kurmak gerekiyordu. İstanbul ise düşman işgali altında olduğundan, böyle bir harekete girişmek imkânsızdı. Bunun üzerine, Damat Ferit'in Harbiye Nâzırı, Mustafa Kemal'i Doğu Anadolu'daki bir göreve atamaya ikna edilmişti. İngiliz kumandanı

Levent Şahverdi Arşivi

General Milne'in jandarmalık yapmak için dağıtılmamasına izin verdiği bir kumandanlığa Mustafa Kemal genel müfettiş olarak atanıyordu.

Anadolu'da Mustafa Kemal'in amacı mahallî direnme örgütlerini millî bir parti haline getirmek, ordunun güvenini ve desteğini kazanarak İstanbul hükümetine Müttefiklerle girişeceği pazarlıklarda baskı yapmaktı. Mustafa Kemal'in peşinden Anadolu'ya tanınmış deniz subayı ve Mondros Mütarekesi'ni imzalayanlardan biri olan Rauf Bey (Orbay) de gitmişti.

Mustafa Kemal, Samsun'da mahallî örgütleri biraraya getirmeye çalışırken bu amaçla Rauf Bey'i de İzmir'e yollamıştı. Yapılan çalışmalar çok geçmeden sonuç vermeye başlamış, gerek doğuda, gerek İzmir'de Mustafa Kemal'in emrinde yeni bir siyasal örgüt kurulmuş ve küçük bir ordu da meydana çıkarılmıştı.

Milliyetçilerin gittikçe daha etkili bir hal alan askerî faaliyetleri gelişirken, ülkede önemli siyasal gelişmeler de yer almaktaydı. Mustafa Kemal'in Samsun'da, Rauf Bey'in İzmir'de yaptıkları ön çalışmalardan sonra atılan ilk adım, 23 Temmuz 1919'da Erzurum'da bütün milliyetçi önderleri bir araya getirecek bir kongrenin toplanması olmuştur. Bu çok önemli toplantıda ilerde izlenecek politikanın tartışması yapılmıştır. Toplantı gizli olmakla beraber bunun sonunda hazırlanan bir rapor istanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserlerine gönderilmiştir. Kongrede girişilen ilk hareketlerden biri de bir "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" kurulması olmuştur. Bundan sonra da devrimcilerin fikirlerini açıklayan ve bazı prensiplerle kararları içeren bir program hazırlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

İki ay sonra 4 Eylül 1919'da ikinci bir kongre, -bu defa Sivas'ta- toplanmıştır. Bu öncekinin eşi olmakla beraber, bu toplantı, Erzurum'a katılamamış olan mahallî komitelere delegeler göndermek ve alınmış olan kararları onaylamak, mücadeleye katılmaya hazır olduklarını bildirmek fırsatını veriyordu.

Sivas Kongresi'nde milliyetçilerin genel prensiplerinin açıklanmasının yanı sıra bir "Heyeti Temsiliye" de seçilmiştir. Mustafa Kemal de -haklı olarak- bu heyetin başkanı yapılmıştır. Bundan sonra Mustafa Kemal'in sağ kolu olacak kişilerin seçimi de oybirliği ile yapılmıştı. Bunlardan biri, bir zamanların bahriye Nazırı, Balkan Savaşları sırasında Hamidiye'nin komutanı olarak Yunan sularına başarılı akınlar yapmış olan Rauf Bey'di. Tanınmış bir deniz subayı olduğu için pek çok denizci arkadaşını da milliyetçi harekete katılmaya davet edebilecekti.

İkincisi, Anadolu'daki genel müfettişlerden Bekir Sami Bey; üçüncüsü de, daha önce Washington'da büyükelçilik yapmış Ahmet Rüstem Bey'di. Bu ikisi milliyetçi harekete ilk katılan en önemli siyasî kişilerdi. Komitenin diğer üyeleri Hoca Raif Efendi, eski Bitlis Valisi Mazhar Bey ve eski Harput Valisi Hakkı Behiç Beylerdi.

Sıvas Kongresi hareketin programını onayladıktan ve gerekli seçimleri yaptıktan sonra dağılmış ve Heyeti Temsiliye Ankara'ya nakledilmişti. Bu, Ankara'nın, Erzurum ve Sıvas'tan daha iyi durumda bulunmasından ötürüydü. Ankara'nın İstanbul ile mükemmel bir telgraf bağlantısı vardı ve Anadolu demiryolunun bir kolu üzerinde bulunuyordu.

Ülkenin değişik yerlerinde bulunan jandarma kuvvetleri de toplanarak bir millî ordu haline getirilmiş; Türkiye'nin en

Levent Şahverdi Arşivi

büyük askerlerinin ikisinin komutasına verilmişti. Karargâhı Erzurum'da bulunan Doğu kuvvetlerinin başında Kâzım Karabekir, Milliyetçi Hareket'te çok büyük bir rol oynamıştır. Batıdaki kuvvetler ise, Balkan Savaşları sırasında Yanya'daki Pisani kalesinin müdafii olarak ün yapan ve askerler arasında büyük bir itibara sahip bulunan Ali Fuat Paşa'nın emrine verilmişti.

Sıvas Kongresi'nden sonra, 1919 yılının geri kalan kısmı ve bunu izleyen üç yıl içinde, milliyetçi önderlerin dikkatleri 'askerî harekât' üzerinde toplanmıştır. Bununla beraber Ankara'da zaman zaman siyasal anlamda toplantılar da yapılmaktaydı. Bu arada savaşın sıkıntılı günleri içinde bir hükümet örgütü de doğup gelişmiştir.

Ankara, milliyetçi hareketin merkezi olarak iki nedenden ötürü seçilmişti. Önce, Kemalist hareket, hâlâ İstanbul'daki meşru hükümete başkaldırmış ve kanun dışı bir devrimci gruptu. Bu yüzden, çalışmasını güvenlik ve gizlilik içinde yapması gerekiyordu. Bunun içindir ki faaliyetler yabancıların ulaşması zor olan Erzurum, Sıvas ve Ankara gibi yerlerde yürütülmüş ve sonunda Ankara'da karar kılınmıştı. Çünkü burası hem güvenlik sağlıyordu, hem de dünyadan bütün bütüne kopuk değildi. Milliyetçilere âsiler gözü ile bakıldığı sürece ve sultanın bunları tasfiye etmek için bir kuvvet göndermesi halinde, Ankara iyi bir savunma mevzii olacaktı.

Ayrıca Ankara, askerî bakımdan da olağanüstü bir mevzi idi. Gerek tabiat, gerek insan eli burayı kolayca savunulur bir hale getirmişti. Şehir bir tepenin yamacına yaslanmıştı ve zirvedeki kale tarafından korunuyordu. Tepenin dik arka yamacından kaleye saldırmak imkânsızdı. Öbür yanı ise açık bir ova-

Levent Şahverdi Arşivi

ya bakıyordu ve buradan düşmanın yaklaşması da pek güçtü. Anadolu yaylasının boşluğu içinde kaybolmuş Ankara, dış dünyaya bir tek demiryolu ile bağlıydı ve onun için de büyük bir güvenlik sağlıyordu. Gerek Batıdan gelecek bir Batılı istilâsına karşı savunma, gerek Doğuda ortaya çıkacak bir Kürt ayaklanmasına karşı saldırı için mükemmel bir çıkış noktasıydı.

İkinci neden de, Ankara'nın -diğer iki şehre göre- İstanbul ve İzmir ile daha iyi telgraf ve demiryolu bağlantıları olmasıydı. Bu, Ankara'nın güven verici durumunu tehlikeye düşürmüyordu. Herhangi bir tehlike anında bu bağlantılar kolayca kesilip devrimci hükümetin merkezi, bir düşman yaklaşmasından 'tecrit' edilebilirdi. Bunun dışındaki zamanlarda ise dünyada, -özellikle İstanbul'da- neler olup bittiği kolaylıkla izlenebilirdi.

Bütün bu nedenlerden ötürü, Ankara, Milliyetçi Hareketin (*) merkezi, sonra da Anadolu'nun başkenti olmuştu. Gerçekte şehrin iyi bir savunma mevzii olmaktan başka bir üstünlüğü yoktu. Yıkık dökük İç Anadolu'nun herhangi bir kasabasından biriydi. Sokakları dar ve tozluydu. Sağlık tedbirleri yok gibiydi. Sıtma ve dizanteri gibi hastalıklar her an hazırdı ve iklim de burasını güç yaşanır bir yer yapmıştı. Bunlara rağmen, askerî güvenlik ile dış ilişkiyi daha iyi bir biçimde bir araya getiren başka bir yer bulunamadığından Ankara seçildi ve yeni hükümetin merkezi oldu.

5 Ekim 1919'da Damat Ferit hükümeti düşmüş ve yeni hükümet Ali Rıza Bey tarafından kurulmuştu. Sultan da genel seçimler yapılmasına izin vermişti. Seçimler sonucunda

(*) Yazar, "Milliyetçi Hareket" terimini "Kuvayı Milliye"; "Milliyetçiler" terimini ise "Kuvayı Milliye'ciler" yerine kullanmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

kazananların çoğunluğunun Kemalist harekete yakınlık duydukları meydana çıkmıştı. Sadrazam bile Milliyetçilere yakınlık duyuyordu.

Milletvekilleri hazırlık toplantılarını Ankara'da yapmışlar, hükümetin ilerde izleyeceği politikayı enine boyuna tartışmışlardı. Bu arada, Erzurum programının ışığı altında Mustafa Kemal tarafından hazırlanan önemli bir belge de Ankara'da toplanan Meclis'te onaylanmıştı. "Millî Misak" adı ile anılan bu belge aslında Türk ulusunun "Bağımsızlık Bildirisi"nden başka birşey değildi. Ezilen bir ulusun haklarının ve isteklerinin açıklanması olan bu bildiriyi tam metni ile bilmek faydalı olacaktır. Bu bildiri üzerine Batı modelinde canlı ve güçlü bir yeni Türk devletinin üstyapısı kurulmuş ve başlıca prensipleri -daha sonra- Lozan Barış Antlaşması'nın temelini de sağlamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Millî Misak

"Zirde vaziülimza Osmanlı Meclisi Mebusan âzaları istiklâli devlet ve istikbali milletin haklı ve devamlı olarak bir sulha nailiyeti için ihtiyar edebileceği fedakârlığın haddi azamisini mutazammın olan esasatı atiyeye temamii riayetle mümkünüttemin olduğunu ve esasatı mezkûre haricinde payidar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin devamı vücudu gayrimümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir.

Madde 1 - Devleti Osmaniyenin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel (Ekim) 1918 tarihli mütarekenin hini akdinde muhasım orduların işgâli altında kalan aksamının mukadderatı, ahalinin serbestçe beyan edecekleri âraya tevfikan tayin edilmek lâzım geleceğinden mezkûr hattı mütareke dahilinde dinen, ırkan ve aslen müttehit, yekdiğerine karşı hürmeti mütekabile ve fedakârlık hissiyatiyle meşhun ve hukuku ırkıye ve içtimaiyeleriyle muhitiyelerine tamamıyle riayetkâr Osmanlı-İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyeti mecmuası hakikaten ve hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

Madde 2 - Ahalisi ile serbest kaldıkları zamanda ârayı ammeleriyle anavatana iltihak etmiş olan elviyei selâse için ledelicap serbestçe tekrar ârayı ammeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde 3 - Türkiye sulhuna talik edilen Garbî Trakya vaziyeti hukukiyesinin tesbiti de sekenesinin kemali hürriyetle beyan edecekleri âraya tebean vâki olmalıdır.

Madde 4 - Makamı hilâfeti İslâmiye ve payıtahtı saltanatı seniye ve merkezi hükümeti Osmaniye olan İstanbul şehri ile Marmara Denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartı ile Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalâtı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilumum alâkadar devletlerin, müttefiklerin verecekleri karar muteberdir.

Madde 5 - Düveli İtilafiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında tekarrür eden esasatı ahdiye dairesinde ekalliyetlerin hukuku, memaliki mütecaviredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifadeleri ümniyesiyle tarafımızdan teyit ve temin edilecektir.

Madde 6 - Millî ve İktisadî inkışafımız daireyi imkâna girmek ve daha asrî bir idarei muntazama şeklinde tedviri umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temini esbabı inkişafatımızda istiklâl ve serbestii tamma mazhar olmamız üssülesası hayat ve bakamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî inkışafımıza mani kuyuda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyunatımızın şeraiti tesviyesi de bu esasta mugayir olmayacaktır" (1).

---

(1) Millî Misak'ın bugünkü dile aktarılışı şöyledir:

Yukarıda imzaları bulunan Osmanlı Millet Meclisi üyeleri, devletin bağımsızlığı ve ulusun geleceğinin haklı ve sürekli bir barışa kavuşabilmesi için en fazla aşağıdaki fedakârlıklara rıza gösterebileceklerini, adı geçen bu prensiplere bütünüyle uyacaklarını ve bu prensipler dışında istikrarlı bir Osmanlı saltanat ve toplumunun var olmaya devam etmesine imkân bulunmadığını kabul ve beyan ederler.

Levent Şahverdi Arşivi

Nihayet Ankara'da toplanan Heyeti Temsiliye'ye, Müttefiklerin, İstanbul'da toplandığı ve sultan başkanlık ettiği takdirde, yeni meclisi tanımaya hazır oldukları bildirilince Ankara toplantısı son bulmuştu. Yeni meclis üyeleri kanun dışı kimseler olarak görülmediklerine, İstanbul da hâlâ ülkenin kanunî başkenti bulunduğuna göre, Müttefiklerin bu isteğine uyulması uygun görülmüştü. Bunun üzerine, Mustafa Kemal'in sağ kolu ve parlamento lideri olan Rauf Bey başkanlığında milletvekillerinin büyük bir kısmı 11 Ocak 1920'de Ankara'dan İstanbul'a hareket etmişlerdi.

28 Ocak 1920 günü "Misakı Milli" Meclis'e sunulmuş ve "Kanunî başşehirde kanunî bir şekilde toplanmış olan Meclis, Misakı kanunî olarak kabul etmişti." Bu, aslında milliyetçiler için bir zaferdi. Kanunen temsil yetkileri olan Osmanlı başkentinde toplanmış ve Müttefiklerce tanınmış bulunan milliyetçiler için başarı garanti edilmiş, Misakı Millî'nin prensipleri bütün ülke tarafından Büyük Devletlerin gölgesinde ve onların yüzlerine karşı, halkın temsilcileri aracılığı ile kabul edilmişti.

Fakat bu, İstanbul'da toplanan son parlamento olmuştur.

Madde I - Osmanlı devletinin yalnız Arap çoğunluğun oturduğu, 30 Ekim 1918'de imzalanan mütarekeden sonra düşman ordularının işgali altında kalan topraklarının geleceği, halkın serbestçe açıklayacağı karara göre tayin edilmek gerekeceğinden, adı geçen mütareke hattı içinde din ve ırk bakımından tekdüze, birbirleri ile karşılıklı saygı ve fedakârlık hisleriyle dolu ırk ve toplum haklarına tam olarak uyan Osmanlı-Müslüman çoğunluğunun oturduğu toprakların tamamı gerçekten ve hukuk açısından hiçbir bölünme kabul etmeyen bir bütündür.

Madde II - Halkları ilk serbest kaldıkları zaman halk oylaması ile anavatana katılmış olan üç sancak için gerekirse yeniden halk oyuna başvurulmasını kabul ederiz.

Madde III - Durumu Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasına bağlı olan Batı Trakya'nın hukukî geleceği de halkının özgür bir şekilde kullanacakları oyları ile kararlaştırılacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Aradan iki ay geçmeden Milliyetçi Hareket büyük bir darbe yemiştir. 15 Mart'ta çoğunluğu İngiliz askerlerinden meydana gelmiş ve General Milne'in kumandasındaki Müttefik kuvvetler İstanbul'a yürümüşler, resmî daireleri ele geçirmişler, yer yer yapılan çarpışmalardan sonra şehri işgal etmişlerdi. Bu, hem Misakı Millî'yi protesto etmek, hem de milliyetçileri İngilizlerle aynı gözle gören Damat Ferit Paşa'yı desteklemek için yapılmıştı. Ayrıca şehirde Müttefikler sıkıyönetim de ilân etmişlerdi. Gece İstanbul'un dış dünya ile bütün ulaşımını kesen General Milne şehirde bir sürü baskınlar yapmış ve ele geçirebildiği milliyetçileri yakalmıştı. Bunların arasında Rauf Bey de bulunuyordu. Ele geçirilen kırk kadar milliyetçi ertesi sabah Malta'ya bir kampa sevk edilmek üzere yola çıkarılıyorlardı.

O zaman Türkiye'de bulunmayan Fransız kumandanı General Franchet d'Esperey'in de onayını almış olan General Milne'in bu sert hareketi, Müttefiklerin davasına en büyük kö-

---

Madde IV - İslâm Halifesinin oturma yeri, saltanatın başşehri ve Osmanlı hükümetinin merkezi olan İstanbul şehri ile Marmara Denizinin güvenliği her türlü tehlikeden korunmuş olmalıdır.

Bu şarta uyulması kaydı ile Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaret ve ulaşımına açılması hakkında bizimle beraber diğer bütün ilgili devletlerin verecekleri karar geçerli olacaktır.

Madde V - Müttefik devletlerle düşmanları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılmış olan antlaşma esasları içinde, azınlıkların hukuku, komşu ülkelerdeki Müslüman halkların da aynı haklardan faydalanmaları şartı ile tarafımızdan teyit edilecek ve sağlanacaktır.

Madde VI - Ulusal ve ekonomik kalkınmamızın imkân içine girmesi ve daha modern ve düzgün bir yönetimle devleti yürütebilmek için her devlet gibi bizim de kalkınmamızın yollarında tam bir bağımsızlık ve özgürlüğe sahip olmamız varoluşumuz ve hayatımızın sürekliliği için şarttır. Bundan ötürü adlî, siyasî ve malî gelişmemize engel olacak kayıtlara karşıyız. Tahakkuk edecek borçlarımızın ödenmesi şartları da bu esaslara aykırı olmayacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

tülüğü işledi. İleri gelen Türklerin tutuklanması ve sonra hapsedilmesi Türklerin hiçbir zaman unutamayacakları bir küçük düşürmeydi ve Yakındoğu'daki İngiliz itibarını da yaralayacaktı. Malta'daki esaretle, Milliyetçiler bir süre için en iyi adamlarının bazılarından mahrum kalmış olmakla beraber, İngilizlerin bu teşebbüsleri ile bastırmayı hedefledikleri hareket büsbütün alevlenmişti.

İstanbul'un işgali ve yapılan tutuklamalar Anadolu'daki milliyetçiler arasında daha büyük bir nefret uyandırmaktan başka bir şeye yaramamıştı. O zaman milliyetçiler -nazarî olarak- hâlâ saltanatı ve Osmanlı gücünün geleneksel merkezi olan İstanbul'u savunuyorlardı.

Başkentin düşman işgaline uğraması ve sultanın da Müttefiklerin elinde bir kukla durumuna gelmesi, milliyetçileri daha çok kızdırmıştı. Yunanlıların İzmir'e çıkması nasıl milliyetçi hareketi doğurmuşsa, İngilizlerin sultanı desteklemesi de hareketi güçlendirmişti. Sultanın Müttefiklerin elinde çok zayıf bir karakter olduğunu göstermesi de onu ulusunun gözünde küçük düşürmüştü.

Milliyetçi hareket yeniden kanun dışı bir ihtilâlci grup haline geldi, yeniden Anadolu'nun içindeki eski üssüne çekilerek Müttefiklerin gözleri önünden kayboldu. İstanbul'da tutuklanmaktan kurtulan milletvekilleri de hemen Ankara'nın yolunu tuttular.

Bu arada Meclis'i tekrar toplamak teşebbüsleri de Ankara'da başlamıştı. Artık Türkiye'de iki parlamento olacaktı. Biri, tekrar iktidara getirilmiş olan Damat Ferit Paşa'nın yönetiminde ve Müttefiklerin kontrolündeki İstanbul Meclisi, öbürü de bütün Türk ulusu tarafından desteklenen Ankara Mec-

Levent Şahverdi Arşivi

lisi idi. Birincisi bir oyundan başka bir şey değildi. İkincisi, gücü gittikçe artan bir hükümet etme aracı oluyordu.

23 Nisan'da, Ankara'da artık Türkiye Büyük Millet Meclisi adı ile anılacak parlamento ilk toplantısını yapmış ve derhal Misakı Millî'ye bağlılığını ilân etmişti. Bundan sonra Meclis ülkede yapılması gereken idarî ve malî refromları ele almıştı. Nihayet, sultanın ve İstanbul hükümetinin vatanseverliğinden bütünüyle ümidi kesen milliyetçiler, Osmanlı sultanının ve Osmanlı hükümetinin o meş'um 15-16 Mart gecesi, kendilerini Türk ulusunun Batılı düşmanlarının âleti durumuna düşürmüş olduklarından, varoluşlarını yitirmiş bulunduklarını ilân etmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa o sıralarda Millerand'a şunları yazmıştı (1).

"Genel seçimler yapılmış ve 23 Nisan 1920'de ilk oturumunu düzenleyen Türkiye Büyük Millet Meclisi bundan böyle, Sultan-Halife ve Ebedî Şehri, yabancıların işgali ve egemenliği altında kaldıkça, ülkenin kaderini elinde tutacağını ilân etmiştir.

Bütün haklarının çiğnendiğini ve egemenliğinin elinden alındığını gören millet, Ankara'da toplanmış olan temsilcilerinin emri ile Millî Meclis üyeleri arasından seçilen bir icra heyetinin eline ülkenin yönetimini vermiştir...

29 Nisan 1920 günü yapılan oturumda ifade ve kabul edilen milletin bu kararını ekselanslarına bildirmekten şeref duyarım.

I. Hilâfet ve Saltanatın merkezi olan İstanbul ve İstanbul hükümeti artık millet tarafından Müttefiklerin esirleri olarak

(1) Etienne Alexandre Millerand, 1914-1915'te Fransa Harp Bakanı, 1920'de Başbakan ve 23 Eylül 1920'den 1924'e kadar Cumhurbaşkanı.

Levent Şahverdi Arşivi

görülmektedir. Bu bakımdan, işgal altında bulunduğu sürece, İstanbul'dan yayınlanacak emirler ve fetvaların hiçbir hukukî ve dinî kıymeti olamayacak, sözde İstanbul hükümeti tarafından girişilecek taahhütler, millet tarafından hiç yapılmamış ve hükümsüz sayılacaktır.

II. Osmanlı halkı, sükûnetini korumakla beraber, özgür ve bağımsız bir devlet olma gibi kutsal ve yüzyıllardan beri süregelen haklarını savunmak zorunda kalacaktır. Şerefli ve makul bir barış yapmak arzusunu ifade ederken, aynı zamanda böyle bir barışı yapmaya ve başka taahhütlere girişmeye yalnız kendi seçtiği temsilcilerinin yetkili olduklarını da ilân eder.

III. Hristiyan Osmanlı unsurları ile beraber Türkiye'de yerleşmiş olan yabancıların güvenlikleri millet tarafından korunmaya devam edecektir. Fakat bunlar, ülkenin genel güvenliğine karşı herhangi bir harekete girişmekten menedilmişlerdir."

Ankara Meclisi ülkenin hemen her tarafından gelmiş temsilcilerle kurulmuştu ve ilk işlerinden biri de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni görevlendirmek olmuştu. Ankara'da kurulan hükümet şu şekilde meydana gelmişti: Mustafa Kemal Paşa, Başkumandan ve Başkan; Bekir Sami Bey, Dışişleri Bakanı; Cami Bey, İçişleri Bakanı; Fevzi Paşa, Millî Savunma; İsmail Fazıl Paşa, Bayındırlık; Yusuf Kemal Bey, İktisat; Hakkı Behiç Bey, Maliye; Dr. Adnan Bey, Eğitim; Albay İsmet Bey -daha sonra İsmet Paşa olacaktır- Genelkurmay Başkanı. Milliyetçilerin en güçlü kişilerinden olan Fethi Bey ve Rauf Bey, Malta'da esarette olduklarından ilk Kemalist yönetime katılamamışlardı.

20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilâtı Esasiye Kanunu egemenliğin bütünüyle ulusa ait olduğunu, artık bir tek hane-

Levent Şahverdi Arşivi

dan mensubu kişinin elinde bulunmadığını ilân ediyordu. Bu kanuna göre; ulusal egemenlik, iki yılda bir erkek vatandaşlar tarafından seçilecek tek meclisli Parlamento'nun elinde olacaktı. Hükümet üyeleri, sultanın bir gözdesi olan sadrazam'ın gözdeleri olacak yerde, Büyük Millet Meclisi'nin üyeleri arasından, Meclis tarafından ve Meclisin emirlerini yerine getirmek için seçileceklerdi.

Yeni kanun gereğince, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin savaş ilân etmek ya da barış yapmak; antlaşmalar imzalamak ve yabancı devletlerin temsilcilerini kabul etmek yetkisi olacaktı. Bütün bunlardan başka Meclis'in -eski rejimde de olduğu gibi- kanun yapmak yetkisi vardı. Gerçekten yeni Meclis her bakımdan egemendi. Normal 'teşriî' yetkilere bakanlar aracılığı ile 'icra' yetkilerine ve tayin ettiği Adalet Bakanı ve yargıçlar aracılığı ile 'kaza' yetkilerine sahipti.

O günün şartları içinde, halkın hisleri bir noktada toplanmış olduğu için çok partili bir sisteme gerek yoktu. Bütün gruplar amacı ulusal güvenlik olan tek ulusal amaç etrafında kaynaşmışlardı. Ahengi bozan gruplar sadece Müttefiklerin etkisi altında kalan saltanat taraftarları, dincilik ve ırkçılık yapan azınlıklar -bunlar kısa zamanda saflardan atılmışlardır- ve Avrupa ile flört eden, Mustafa Kemal'in artan nüfuzunu kıskanan birtakım eski Genç Türkler'di.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Devrimi için Batıda ve Doğuda pek çok eser yazılmıştır. Ama bunlardan çok azı gerçeği anlatabilmiştir. Bu pek azın arasında çevirisini sunduğumuz Türkiye - Bir Devletin Yeniden Doğuşu I - adlı eser de bulunmaktadır. Kitabın yazarı, ünlü İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee'dir.

Eserin üstünlüğü, bir tarihçinin bilimsel yöntemiyle yazılmış olmasıdır. O zaman genç bir bilim adamı ve iki üç yıl öncesine kadar Osmanlı devletine en büyük düşmanlığı gösteren bir ulusun insanı olmasına karşın; A.J.Tonybee, genç Türkiye Cumhuriyeti konusundaki bu bilimsel araştırmasını yazarken (1926), pek çok kişinin tersine, duygulardan ve önyargılardan uzak kalmayı, küçük bazı yanlışlar bir yana bırakılacak olursa, gerçekleri bir bilim adamının nesnel gözleriyle görmeyi bilmiştir.

A.J. Tonybee, her zaman, her ülkede ve her konuda geçerli olan bilimsel bir ilkeye bağlı kalmıştır. Bu, 'Tarihi bilmeyen bugünü anlayamaz' ilkesidir.

Kitap, bu bakımdan, Türkiye'yi öğrenmek isteyen yabancılar kadar, Türk Devrimini bilimsel açıdan bilmek isteyen bizler için de çok yararlı bir çalışmadır.

Levent Şahverdi Arşivi